

AKADEMİK
ZƏRİFƏ XANIM
ƏLİYEVƏ

YÜKSƏK
ƏQİDƏ

AKADEMİK
ZƏRİFƏ XANIM ƏLİYEVƏ

YÜKSƏK ƏQİDƏ

*(həkimlik etikası, həkimin ürəyinin
və fikirlərinin paklığı)*

Elmi redaktor - SSRİ Tibb Elmləri Akademiyasının həqiqi üzvü, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı

Mustafa Topçubaşov

Ə19(03)

Əliyeva Z.Ə Yüksək əqidə (həkimlik etikası, həkimin ürəyinin və fikirlərinin paklığı) — “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2003-104s.

Ə 4804000000-019(03) Sifarişlə
M670(07)-2003

© “Azərbaycan” nəşriyyatı,2003

QÜDRƏTLİ ALİMİN DƏYƏRLİ ƏSƏRİ

Dünya təbabətində, eləcə də minilliklərdən qaynaqlanan Azərbaycan tibb elmində parlaq iz qoymuş, kəsərli sözünü demiş, öz dövründə yaşayaraq fitri elmi müdrikliyi ilə gələcəyə çox faydalı və əbədiyaşar elmi-təfəkkür körpüsü salmış korifeylərimiz sayca çox deyil. Ancaq onların ümman qəlbinin, kainat tutumlu təfəkkürünün çırağında, nurunda, enerjisində elmin, ziyanın, biliklərin əsrarəngiz və ecazkar sehri, möcüzəsi gizlənilir. Bütün bu sözlərdən sonra dünyamızı mənəvi kamilliyin ən uca zirvəsində dayanaraq öz ziyası ilə işıqlandıran, müqəddəs xatirəsi milyonlarla insanların qəlbinə, beyninə, ürəyinə isti bir məlhəm kimi axan qüdrətli bir şəxsiyyətin, heyratamiz elm fədaisinin, insanların təkə gözlərinə yox, şüuruna, həyatına, taleyinə gur işıq seli axıdan böyük bir insandan söz acmaq istəyirik. Həkim, əsilzadə, xanım-xatın, nəcib və zərif bir Azərbaycan qadını. Adı-ünü dünyalarca tanınan böyük bir nəslin layiqli övladı, öz övladlarına dünyada ən nümunəvi sayılmağa layiq istəkli, kövrək bir ana. Dünyanın bütün şöhrət və zirvələrini fəth etmiş qüdrətli ömür yoldaşının ən layiqli, qeyrətli, dəyanətli dostu. İsmət mücəssəməsi, böyük hərflərlə yazılan ANA! Bir elin, bir xalqın pərvanəsi...

Təbii ki, bu sətirləri oxuyan hər kəs dərhal anlayar ki, söhbət Azərbaycanın ictimai həyatında, elmində, təhsilində, təbabətində daim gur çıraq kimi şölələnən dünyaya şöhrətli oftalmoloq, akademik Zərifə xanım Əliyeva dan gedir. Akademik Zərifə xanım Əliyevanın vətənimiz üçün çox faciəli gün olan dünyasını dəyişdiyi və ilahinin müqəddəs dərgahına qovuşduğu gündən tarixən o qədər uzun vaxt keçməyib. Ancaq bu böyük şəxsiyyətin vətəninə, doğmaları, dostları arasında cismən yoxluğu öz acı göynərtisi ilə qəlbləri sızıldadır, vaxt bizə qərinələr, əsrlər qədər uzun gəlir. Ancaq ulu Tanrının böyük mərhəməti ilə bu dərdlərimizi ovunduran, bizə nikbinlik bəxş edən böyük həyati amillər var. Bu, unudulmaz Zərifə xanımın özündən sonra gələcək nəsillərə ərməğan qoyub getdiyi çox zəngin, çox qiymətli, illər keçdikcə daha da yüksək dəyərləndirilən sanballı tədqiqatları, tədqiqatları, tədqiqatlarıdır. Ölkəmizdən uzaqlarda yaşayan hər bir Azərbaycan ziyalisinə, xüsusilə də tibb alimlərinə və səhiyyə işçilərinə Zərifə xanımın çoxşaxəli elmi-tibbi, pedaqoji, fəlsəfi, ictimai irsi çox yaxşı məlumdur. Bu haqda illər boyu neçə-neçə monoqrafiyalar, kitablar yazılıb, saysız-hesabsız elmi əsərlər nəşr olunub. Təkcə onu demək kifayətdir ki, oftalmologiyanın elə bir sahəsi yoxdur ki, akademik Zərifə xanım Əliyevanın həmin sahədə sanballı, dünya təbiblərinin diqqətini cəlb edən fundamental, bir-birindən dəyərlili, aktual elmi əsərləri olmasın. İnsanı heyrətə gətirəcək

bu qədər cəfakəşlik, titanik zəhmət, yorulmaz fəaliyyət onun təkcə elmi-təşkilatçılığında deyil, eləcə də praktik təbabət, pedaqoji və ictimai fəaliyyət sahələrində də eyni dərəcədə qabarıq şəkildə göz önündə idi.

Gözün histomikroskopik, histokimyəvi araşdırmaları, klinik-diaqnostik istiqamətdə apardığı genişmiqyaslı tədqiqatlar, gözün müxtəlif mənşəli xəstəliklərinə dair qiymətli monoqrafiya, peşə oftalmologiyası, sənaye zəhərlərinin görmə orqanlarına təsiri böyük alimə dünya şöhrəti və beynəlxalq mükafatlar qazandırdığı bir zamanda onun coşub-çağlayan fitri istedadı daha yeni ideyalarla zənginləşirdi. Təsadüfi deyil ki, akademik Zərifə xanım Əliyeva görmə orqanı vasitəsilə müxtəlif xəstəliklərə diaqnoz qoyulmasını - iridodiaqnostikanı klinikaya gətirməklə təbabətin bu sahəsində böyük inqilab yaratdı. Məhz söhbətimizin axını da bu istiqamətdə inkişaf edib, Zərifə xanımın hər bir həkim üçün hava və su kimi vacib olan deontologiya, tibbi etika və əxlaq məsələlərinə həsr olunmuş elmi tədqiqatların yeni müstəvisinə gətirib çıxarır. Alimin bu qəbildən olan "Oftalmologiyanın aktual problemləri" monoqrafiyası öz dəyərinə və aktuallığına görə xüsusilə seçilir. Bu gün həyata yeni vəsiqə alan görkəmli alimin mənəvi kamillik qaynaqlarından bəhrələnən "Yüksək əqidə" əsərini oxuduqça misilsiz mənəviyyət dəyərlərinin nə qədər əbədiyaşar olduğunu öz-özlüyündə dərk edirsən. İnsanın zəngin mənəvi dünyası çiçəklənən müqəddəs arzuları, dünyanı ay işığı kimi görmək, pak

yaşamaq idealları Zərifə xanımın bu kitabının əsas qay-
əsidir.

*Müəllif bu əsərində həm də həkim humanistliyinin
dərindən köklərindən, hələ çox qədim əsrlərdən başlanğıcı-
nı götürdüyündən, həkim sənətinin bəşəriyyətdən, yük-
sək mənəvi-əxlaqi xüsusiyyətlərindən və ən başlıcası,
məsuliyyətindən bəhs edir.*

*Bu kitab uzun illər respublikanın böyük auditoriya-
larında, müxtəlif regionlarında, zəhmətkeş kollektivlər-
də oxunan mühazirələrin toplusudur. Güman eləyirik ki,
kitabın Azərbaycan dilinə tərcümə olunması heç şübhə-
siz geniş oxucu kütləsi üçün də çox maraqlı olacaq.*

*2003-cü ilin aprel ayında anadan olmasının 80 illiyi
təntənə ilə qeyd olunması ərəfəsində akademik Zərifə
xanım Əliyevanın çox qiymətli "Yüksək əqidə" kitabı bu
şərəfli yubiley üçün gözəl bir töhfə olacaqdır.*

*Belə əlamətdar bir zamanda biz də öz həmkarlarımız
kimi, sevimli və unudulmaz müəllimimiz, ünlü oftalmo-
loq, Averbax mükafatı laureatı, akademik Zərifə xanım
Əliyevanın müqəddəs ruhu qarşısında baş əyir, onun
dünya durduqca yaşayan böyük şəxsiyyətinə, ölməz irsi-
yə abədiyyət arzulayırıq.*

Əli İnsanov
Adilə Namazova

HƏKİM, CƏMİYYƏT, XƏSTƏ: MƏNƏVİYYAT VƏ FƏAL HƏYAT MÖVQEYİ

(ön söz əvəzi)

Müasir təbabətin inkişafı elə yüksək zir-
vələrə qalxıb ki, otuz-qırx il öncə bu fər-
ziyyə, hətta həyata keçməz bir arzu kimi
qəbul oluna bilərdi. Hal-hazırda qazanılan
bu nailiyyətlər adi bir iş kimi sakitcə qəbul
edilir (görünür insan təbiəti belədir). Hal-
buki yaxın zamanlara qədər insanın müxtə-
lif daxili üzvlərinin: ürəyin, böyrəyin trans-
plantasiyası, ürək damarlarının dəyişdiril-
məsi, baş-beyin və magistral damarların
üzərində aparılan cərrahi əməliyyatlar
insanı heyrətə gətirirdi. Artıq bütün bunlar
hamısı bəşəriyyətin dünənki günüdür. Bu

gün isə təbabət lap nağıllarda olan cəngavərlər, qəhrəmanlar kimi saasbasaat, günbəgün inkişaf edir, təkmilləşir. Təbabət gələcəyə yönəlib və onunla yaşayır, irəliləyir. Yeniliklər, ixtiralar, kəsirlər, həssas, incə elektron cihazlar təbabətdə uğurla tətbiq edilir.

Bir az obrazlı şəkildə desək, təbabətin ağ xalata müəyyən sərhədlər daxilində elm-lərdən dəqiq ayrılır, insan biliyini, təfəkkürünü diri orqanizm haqqında zənginləşdirərək, onun daha yaxşı inkişafı üçün əminliklə resept verməyə köməklik edir.

Lakin müalicə və diaqnostikanın texniki təminatı nə qədər mükəmməlləşsə də, həmişə olduğu kimi insan sağlamlığı keşiyində duran canlı həkim əsas yeri tutur. Təbabət gündən-günə inkişaf edir, o dəyişməyə, yeniləşməyə bilməz, yeganə dəyişməyən həkimin qarşısında duran yüksək mənəvi etik, peşəkarlıq tələbləridir.

Bizim ölkədə zəhmətkeşlərin mənəvi tərbiyəsi üçün hər cür şərait yaradılıb. Dövlətimiz cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafının təkmilləşdirilməsi məsələsinə mühüm diqqət yetirir. Mənəvi-siyasi iqlim yaxşılaşdıqca hər bir insanın bacarıq və istedadını, onun dünya sivilizasiyasının mənəvi-mədəni zənginliklərinə yiyələnmə cəhdini artırır.

Əxlaqi tərbiyə həyat tərzinin hərtərəfli təkmilləşdirilməsi ilə sıx əlaqəlidir. Bu prosesdə ictimai borca şüurlu münasibət, fəal həyat mövqeyi formalaşır. Sözlə işin vəhdəti gündəlik davranış normalarında təşəkkül tapır. Buna görə də insan həyatında əsas məsələlərdən biri davranışda mənəvi amil, əqidəsinin onun işində və əməllərində təzahür etməsidir.

Tərbiyəyə elə bir müddəanı tətbiq etmək olar ki, ideyalar kütlələr tərəfindən qəbul edilir, mənimsənilir. İnsanlar arasındakı münasibətin əsas tənzimləyicisi kimi, əmək

və ictimai siyasi fəaliyyətin güclü stimulu, cəmiyyətin tərbiyəsində tam təcəssüm olunmuş sosial-müsbət əxlaqi qiymət və normaların əhəmiyyəti barədə fəlsəfənin baniləri dəfələrlə qeyd etmişlər. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, əxlaq həyat tərzini müəyyən edən yeganə amil deyildir.

Şəxsiyyətin davranışının mümkün dəlillərinin müxtəlifliyini, filosoflar demişkən, alimlər səciyyələndirərək yazırlar: “İradə ehtirasla və ya düşüncə ilə müəyyən olunur. Lakin vasitələr öz növbəsində bilavasitə ehtiras və ya düşüncəni müəyyən edən çox müxtəlif xarakterdə olurlar. Bunlar qismən zahiri məqsədlər, qismən də ideal meyllər, şöhrətpərəstlik, “paklığa, həqiqətə ibadət”, şəxsi nifrət və ya hətta hər cür fərdi şiltaqlıqlar ola bilər”.

Hər bir şəxsiyyətin sosial-ictimai dəyərli davranışında mənəvi stimullar geniş yer tutur: sadıqlıq, ictimai vəzifənin yüksək şüur-

la dərk edilməsi, mənəviyyatımızın normalarının və prinsiplərinin dərindən mənimsənilməsi. Bu mənəvi stimullar fəaliyyət zamanı qarşıya qoyulan məqsəddə təyinedici kimi rol oynayırlar, başqa heç biri ilə uyğunlaşmırlar (məsələn, şəxsi maddi maraqla). Kütləni yalnız iradə, ruh yüksəkliyi hesabına aparmaq olmaz. Lakin ruh yüksəkliyinin böyük, çox böyük əhəmiyyəti var. Mənəvi ideya məqsədləri bilavasitə şəxsi maraqlandırma ilə möhkəmləndirilə bilər, ancaq onunla əvəz edilə bilməz.

İnsanın hərtərəfli mənəvi inkişafı cəmiyyət quruculuğunun başlıca məqsədlərindən biridir. İnsanın əqidəli, mənəvi inkişafı eyni zamanda qazandığı çox böyük müstəqil dəyərdir - axı insan şəxsiyyətinin hərtərəfli və harmonik inkişafı ən yüksək məqsədlərdəndir.

Zəhmətkeşlərin mənəvi tərbiyəsinə kompleks yanaşma tələblərinin reallaşdırıl-

ması üçün tərbiyə proseslərinin elmi idarə edilməsi tələb olunur: şəxsiyyətə məqsəd-yönlü təsir üsullarının işlənməsi, proqnozlaşdırılması və s. Bu məsələlərin həlli zəhmətkeşlər tərəfindən peşəkar mənəviyyat prinsiplərinin mənimsənilməsindən asılıdır. Müəyyən sənət birliyi üzvlərinin mənəvi keyfiyyətləri, tənzimləmə prinsipləri və davranış xüsusiyyətlərinin iradəsi kimi şəxsiyyətin fəal həyat mövqeyinin formalaşmasında xüsusi rol oynayır.

Professional mənəviyyatın fəal həyat mövqeyinin formalaşmasına təsiri onun normalarının həmin peşənin subyektlərinin daxili aləminə interlorizasiyası vasitəsilə həyata keçir. O, peşəkar qərarın seçilməsi və onun ictimai və şəxsi maraqlarının birləşdirilməsi planında əməli reallaşdırılmasına imkan yaradır, insanı qiymət-imperativ normalarla silahlandırmaqla, şəxsiyyətin sosial istiqamətləndirilməsini təşhix edir. Peşə

mənəviyyatı şəxsiyyətin davranışının bilavasitə tənzimləyicisi kimi önə çıxır, ona görə ki, biliklərin məsləkə, məsləklərin isə əməli fəaliyyətə çevrilməsi mexanizmi kollektivin mənəvi psixoloji ab-havasından, bu kollektiv üzvlərinin peşə-əqidə qarşılıqlı münasibətinin real normalarından asılıdır. Həm də qeyd etmək lazımdır ki, peşə mənəviyyat tərbiyəsi bu peşə üçün səciyyəvi olan mənəvi sərvətləri cəmləyir, əxlaqi ənənələrin ardıcılığını təmin edir. Onsuz şəxsiyyət öz fəaliyyətinin əxlaqi mənasını dərk edib, mənimsəyə bilməz və həmin sənətin, o cümlədən həkimliyin, əxlaqi ənənələrinə yad olan mənəviyyatla fəal mübarizə apara bilməz.

Peşə mənəviyyatı həmin peşə birliyinin mütərəqqi ənənə və maraqlarını nə qədər ifadə edirsə, bir o qədər fəal həyat mövqeyində öz əxlaqi tələblərinin təmsil olunmasını dikte edir. Bunun iki aspekti var: əxlaq-

dəyərin təsdiqi kimi sosial mənalı fəallıq və peşə tərbiyəsi prinsiplərinə zidd olanların hamısı ilə mübarizə kimi sosial mənalı fəallıq.

İctimai inkişafın dialektikası özü insanın ideya-əxlaqi keyfiyyətlərinin sonrakı təkmilləşdirilməsini tələb edir. Və bu məqsədə çatmaq üçün kompleks yanaşma tələb olunur. Söhbət ideya-siyasi, əmək və əxlaq tərbiyəsinin sıx birləşməsindən gedir.

Müasir mərhələdə əxlaq tərbiyəsi xüsusi məna daşıyır. Bu onunla əlaqədardır ki, həyata yeni nəsil gəlir. Problemin aktuallığı təlatümlü elmi-texniki inqilab əsrində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əmək yaradıcılığı və fəallıq, şəxsiyyətin mənəvi etibarlığı kimi əxlaqi müddəalar, kateqoriyalar cəmiyyətin iqtisadi və mənəvi yüksəlişinin əsas tənzimləyicisi olurlar.

Bu keyfiyyətlər bütünlüklə bizim cəmiyyətin ən müxtəlif sosial təbəqələrinin nü-

mayəndələrinə, o cümlədən həkimlərə aiddir. Amma bu, peşə etikasının varlığını istisna etmir. Bütün insanlar kimi həkimlər də müxtəlif olur. Bəziləri elə hesab edirlər ki, həkimlərin əxlaqi və davranış xüsusiyyətləri barəsində danışmağa əsas yoxdur. Lakin bu səhv mülahizədir.

F. Engels L. Feyerbaxı qanun nəzəriyyəsinin bütün zamanlar, bütün xalqlar, bütün vəziyyətlər üçün nəzərdə tutulmasına və bununla əlaqədar heç yerdə, heç vaxt qəbul edilmə bilməməsinə görə tənqid edirdi. F. Engels qeyd edirdi: "Həqiqətdə hər sinif və hətta hər sənət özünün xüsusi mənəviyyətinə malikdir".

İctimai formasıyadan asılı olaraq səhiyyənin funksiyası və ictimai əhəmiyyətliyi müxtəlifdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, səhiyyənin təşəkkül mənbə prinsipləri özündə dövlətçilik xarakteri, aramsız və ardıcıl inkişaf: əha-

linin ixtisaslaşmış tibbi yardımdan istifadə edə bilməsi, səhiyyənin profilaktik istiqaməti, elmlə təcrübənin vəhdəti və nəhayət həkimliyin yüksək mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərini birləşdirmişdir.

Səhiyyənin sosial əsaslarını — insanların xəstələnməsi və sağlamlığı şərtlərini, maddi nemətlərin istehsalının müəyyən üsulu ilə, istehsalın bu və ya digər üsulunun inkişaf qanunları ilə, cəmiyyətin iqtisadi və siyasi quruluşu ilə əlaqələndirirlər. Milyon-milyon insanların kütləvi şəkildə məhv olması, müharibə və aclıqdan xilas sosial-ictimai quruluştan asılıdır.

Ümumiyyətlə, ən vacib sosial məsələlərdən biri insanların sağlamlığının qorunmasıdır. Ona görə ki, sosial mühitdə insanın əməli, mənəvi-əxlaqi mövqeyi, düşüncəsi, əhval-ruhiyyəsi, dünyaya baxışı, özünə və Yer Kürəsində məskunlaşmış özü kimlərinə münasibət yetişdirir və forma-

laşdırır. Belə şəraitdə mənəvi tərbiyənin əhəmiyyəti hədsiz olaraq artır. Fəal həyat mövqeyi, ictimai vəzifəyə düşüncəli münasibət və işlə, sözün vəhdəti, davranışın gündəlik normaya çevrilməsi şəxsiyyəti çox yüksəldir.

Hər bir ölkə öz əhalisinin sağlamlığının yaxşılaşdırılması və qorunması qayğısına qalması öz ana konstitusiyasında xüsusi maddələrdə göstərməlidir. Bunlar adətən sosial-iqtisadi və tibbi tədbirlər vasitəsilə yerinə yetirilir. Belə bir xalq kəlamı var: “Sağlam bədəndə sağlam ruh olar“. Səhiyyə işçiləri ilə əməli olaraq hər bir adam əlaqəlidir. Həkim dünyaya gələsi körpə vətəndaşın yolunu gözləyir, körpəyə ilk addımını atmaqda köməklik edir, insanın gözü qarşısında dünyanın bütün rənglərini və geniş üfüqlərini açır, qayğıkeşliklə onun fiziki və ruhi sağlamlığını möhkəmləndirir. Səhiyyə xidmətinin əxlaqi ab-havasından, hə-

yat fəaliyyətindən və səmərəliliyindən milyonlarla insanın ruhi əhvalı, və deməli, bizim işimizin uğurlu nəticələri çox asılıdır.

Biz fəxr ilə qeyd edə bilərik ki, XX əsrin əvvəlinə nisbətən, indi bizim respublikada həkimlərin sayı ağılasıgmaz dərəcədə çoxalıb. Əsrin əvvəlində iki milyondan çox əhali olan Azərbaycanda cəmi beş-on həkim var idi. Epidemiyalar, antisanitariya, aclıq, yoxsulluq on minlərlə həyata son qoyurdu. Təbabət insana kömək etməkdə aciz idi. XXI əsrə biz böyük həkim, tibb alimləri ordusu ilə daxil oluruq. Hal-hazırda əhalinin hər 10 min nəfərinə düşən həkimlərin sayına görə Azərbaycan nəinki Şərq ölkələrindən, hətta inkişaf etmiş İngiltərə, Fransa, Almaniya kimi ölkələrdən qabaqdadır. İndi biz Şərq xalqları üçün bütün sahələrdə nümunəvi olan bir respublikaya çevrilmişik.

İndi respublikamızın səhiyyəsində də bir sıra islahatlar aparılır. Səhiyyənin inkişafı

xalqımızın rifahının gələcəkdə də yüksəlməsinə, onların əmək və məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması ilə bərabər, yeni insanın formalaşmasına, şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafına, həyat tərzinin təkmilləşdirilməsinə imkan yaradacaqdır.

Əxlaqi tərbiyə və təbabət insanların səmərəli tələbatının əsaslandırılmasında qarşılıqlı fəaliyyət göstərir, əmək fəaliyyətinin psixofizioloji və sanitariya normalarını müəyyən edir, ümumi və şəxsi həyatda sağlam həyat tərzini, adət və davranış qaydalarını təsdiqləyir.

Çox düzgün fikirdir ki, insanın səadəti üçün elmi axtarış və bilavasitə onun gündəlik qayğısı, təbabət və səhiyyə ilə çox sıx əlaqəlidir.

Təqdim olunan kitabçanın məqsədi - bu dərin mülahizələrin əxlaqi nöqtəyi-nəzərini müəyyən dərəcədə açmaqdır.

“FƏDAKAR İNSANLAR GÜNƏŞ KİMİ LAZIMDIR”

*“Yaxşı həkim, yalnız
yaxşı həkimdirsə, ondan
yaxşı həkim olmaz”.*

Şərq hikməti

Başlıqda göstərilən sətirlərin davamı belədir:

“Cəmiyyətin ən şairanə və gülərzüzlü şəxsiyyətləri olmaqla onlar həvəsləndirir, fərəhləndirir və nəcibləşdirirlər“.

Bu sözlərin müəllifi məşhur rus yazıçısı, həkim və humanist A. P. Çexovdur. O, sözləri həkimlərin və onların köməkçilərinin ünvanına söyləmişdir. Müəllif həkim əməyini, təkəcə onun işinin müəyyən dərəcədə öz sağlamlığı və həyatının təhlükəyə məruz

qalması xüsusiyyətinə görə deyil, həm də fiziki və mənəvi gücünün daimi gərginliyinə görə gündəlik fədakarlıq hesab edirdi.

Hələ qədim zamanlardan müxtəlif xəstəliklərə düçar olmuş insanların həyatı uğrunda mübarizə aparan həkim şəfaverici bir aura ilə əhatə olunmuşdur. Vaxtilə Homer “İliada” əsərində yazırdı: “Məharətlə müalicə edən bir həkim ömrü çox-çox insan ömrünə dəyər“. Elə o zamandan həkimlik sənətinin qiymətli və zəngin əxlaqi ənənələri zərrə-zərrə artaraq tamamilə yeni əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Hər bir sənətin özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Düzdür, bizim cəmiyyətdə mənəvi tələblər onun bütün üzvlərinə eyni dərəcədə şamil edilir, lakin elə müxtəlif fəaliyyət növləri var ki, insan davranışının konkret formalarında öz izini qoyur. Belə ki, onlar təkəcə ümumi əxlaqi prinsiplərlə deyil, bir sıra sənətlər üzrə bütün tarix boyu for-

malaşmış əxlaqi keyfiyyətlərlə də idarə edirlər. Bu ilk növbədə elə sənətlərə aiddir ki, onların fəaliyyət obyektı ya insan şəxsiyyəti, ya da bütöv sosial qrupdur. Belə sənətə həkimlik aiddir.

Məlumdur ki, tibb işçilərinin fəaliyyətinin nəticəsi ayrı-ayrı və ya çoxsaylı insan taleyinə əsaslı təsir göstərir. Bu isə ağ xalat geymək və insanları müalicə etmək hüququ və səlahiyyəti qazanmış hər bir şəxsin üzərinə düşən məsuliyyəti artırır.

Həkimlərin çoxyönlü fəaliyyəti (bugünkü gün 200-ə qədər özünəməxsus xüsusiyyətləri olan həkim ixtisasları var) çox vaxt rəsmi göstərişlər, qərarlar və sərəncamlar çərçivəsinə sığmır. Onların gündəngünə artan məsuliyyəti mürəkkəb, ekstremal situasiyalarda həkimdən xüsusi fəallıq, sərbəstlik, qətiyyətlik tələb edir. Ona görə də həkimin yüksək inkişaf etmiş və spesifik-keyfiyyətli münasibətləri və

şəxsi xüsusiyyətləri, cəmiyyət tərəfindən onun sənətinə layiqliyinin ən ümdə hissəsi kimi qiymətləndirilir. Əməyin belə mənəvi xüsusiyyətləri hələ çox qədimlərdən qeyd olunmuşdur, onların ən yaxşıları zamanın sınaqlarından çıxaraq insan mənafeyinə xidmət edir.

Bunların üzərində dayanmaq zəruridir. Bu əxlaqi keyfiyyətlərsiz həkimlik etikasının ali prinsiplərini düzgün anlamaq qeyri mümkündür.

Hələ bizim eradan doqquz əsr əvvəl qədim hind həkimi Çaraka həkimlik etikasının bəzi tezislərini açıqlayaraq “Çaraka-Sumxita” adlı tibb traktatında şərh etmişdir. Mahiyyət etibarı ilə bu, həkimin xəstə qarşısında vəzifə borcu və təmənnəsiz fədakar zəhməti haqqında ilk əxlaqi kodeks idi. O, daima insanların sağlamlığının yaxşılaşdırılması qayğısına qalması və hətta lazım gələrsə, öz həyatı bahasına xəstənin həyatını və sağlamlı-

ğını qorumağı həkimin öhdəsinə buraxırdı.

Çox yüzilliklər bundan əvvəl qədim Elladanın görkəmli həkimlərindən olan Hippokrat tərəfindən peşəkar tibbi etikanın əsasını təşkil edən bəzi davranış qaydaları və əxlaqi-mənəvi ehkamlar yazılmışdır. Bu, bəşəriyyətə “Hippokrat andı” kimi məlumdur.

Hippokrat hesab edirdi ki, həkim mütləq “pula nifrət, vicdanlılıq, təmizkarlıq, müxtəlif iyrenc qüsurlara nifrət, Allah qarşısında xurafat qorxusunu inkar etmək” kimi xüsusiyyətlərə malik olmalıdır.

Hippokratın bütün həyatı öz biliyini dərinləşdirmək və zənginləşdirmək uğrunda yorulmadan işləməklə keçmişdir. Bu müdrik insanın həyat amalı ona məxsus belə ifadələrdən ibarət idi: “Həyat qısa, elmin yolu uzun, əlverişli hallar keçici, təcrübə aldadıcı, mühakimə yürütmək çətindir. Ona görə həkimlə bərabər xəstə özü, onun ətrafındakılar və bütün xarici amillərin hamısı həki-

min fəaliyyətinə kömək etmək üçün səfərbər olunmalıdır”.

Hippokrat andı da belə başlayır:

- Sərbəst fəaliyyətə başlayan həkim söz verir ki, bacardığı qədər, bütün gücü ilə ona həkimliyi öyrədənlərə öz valideynləri qədər itaət və köməklik etsin, onun övladlarını özünə qardaş hesab etsin. Əgər onlar həkim olmaq istəyirlərsə, təmənnasız onları öyrətməyi özünə borc bilsin. Həkim xəstənin xeyrinə olan şərait yaratmaq üçün and içir. Həkim andında yazır: “Ölüm üçün məndən xahiş edən heç bir kəsə nəinki dərman verməyəcəyəm, hətta bu fikri həyata keçirmək üçün yol da göstərməyəcəyəm. Hansı evə girəcəyəmsə, oraya mən yalnız və yalnız ǧaxəstəyə xeyir vermək üçün girəcəyəm, bütün zərərli, ziyanverici, səhv addımlardan uzaq olacağam”.

Həkimlik sənəti üçün bu insanpərvər davranışın əsas prinsipləri o qədər spesifik-

dir ki, üstündən min illər keçməyinə baxmayaraq, bu gün, müasir dövrdə də öz əhəmiyyətini itirməyib.

Bir çox Şərqi xalqlarında olduğu kimi, Azərbaycanda da hələ çox qədim zamanlardan insanlara şəfa verən loğmanlar haqqında əfsanələr qoşulub. İnsanlara şəfa verən loğmanlar deyəndə dahi Hippokrat, Sokrat, Platon, Aristotel, Alkmeon, İbn Sina və s. nəzərdə tutulurdu. Loğmanın adı ilə müxtəlif xəstəlikləri müalicə etmək və qarşısını almaq üçün tibbi sirlər və məsləhətlər nəsildən-nəslə ötürülürdü. Buna aid Loğmanın yaxın vaxtlarda aydınlaşdırılmış iki məsləhətini göstərmək olar. Birinci məsləhətdə Loğman spirtli içkilər içməyin, həddindən artıq çox yeməyin zərərli olmasını qeyd etməklə mədəniyyət vasitəsilə maarifi-gigiyenik xəbərdarlıq edir.

*Özünü yükləmə içkilərlə sən,
Çörəyi, plovu qədərincə ye.*

*İkimiz yaşayan bu gözəl dünya
Dönməsin gözümdə çirkli pəyəyə*

Başqa bir məsləhəti bilavasitə həkimlərə aiddir, çox güman ki, həkim adının şərəfli və əlçatmaz olmasını əks etdirən yazılmış etik kodeksdən götürülüb.

*Dünyada hər şeyi
İnsan yoğurur.
Harda həkim varsa
Ümid doğulur.*

Azərbaycan ədəbiyyatının qədim mənbələrindən olan, xalqımızın müdrikliyini özündə əks etdirən “Dədə Qorqud” eposunda gələcək nəsillər üçün çox faydalı məsləhətlər toplanmışdır. Oxucunun gözləri qarşısında hər səhifədə öz sağlamlığını necə qorumaq, əxlaqi saflığın və mənəvi təmizliyin insan üçün nə qədər zəruri olması kimi qiymətli fikirlər xəzinəsi açılır.

Bu eposda xalqın fiziki tərbiyəsini, cəsurluğunun, gumrah və safürəkli olmasının, yüksək döyüş keyfiyyətlərinin, insanın həyat tərzini və xarici mühitə münasibətindən çox asılı olması göstərilir. Dədə Qorqud tənbelliyini, avaralığın əleyhinə çıxaraq, qeyd edir ki, insan yaxşı ox atmaq, məharətli qılınc oynatmaq və əla at çapmaqla yanaşı, həm də özü və xalqı üçün elə xeyirli işlər görməlidir ki, o, yaddaşlarda qalsın. Onun azad, zəhmətsiz, “sevinc, dinclik yoxdur” kəlamı bugünkü gündə də öz müasirliyini qoruyub saxlayır.

Özünü qurban verən ən ağıllı, yanar ürəkli, müqəddəs arzulu insanların yüksək mənəviyyatlı taleyi unudularmı? Hər halda dahi şair və mütəfəkkir İmadəddin Nəsimi buna görə öz həyatını qurban verdi. Fanatiklər və cəhalətpərəstlər onun diri-diri dərisini soydular.

Hələ qədim zamanlardan müxtəlif xəstəliklərin müalicəsinə aid loğmanların yaz-

dıqları qeydləri, möcüzəli reseptləri vilayətdə gəzən ara həkimləri istifadə edirdilər. Loğmanların müxtəlif xəstəliklərin müalicəsinə aid olan möcüzəli reseptlərini, qeydlərini ara həkimləri özlərində saxlayıb istifadə edirdilər. Onlar kənd-kənd, şəhər-bəşəhər tək-tək gəzirdilər, onları birləşdirən müalicə müəssisəsi yox idi, lakin buna baxmayaraq onlarda professional birlik var idi. Belə ki, onlar öz həmkarları ilə lazımı tibbi bilikləri və sirləri bölüşürdülər. Bizim ulu torpağımızın təfəkkirləri, şairləri, alimləri - Bəhmənyar İbn Mərzban, Nizami Gəncəvi, Xətib Təbrizi, Mahmud Şəbüstəri, Ömər Osmanoglu, Seyid Yəhya Bakuvi, Ə. Naxçıvanı, Xaqani, M. Füzuli, Vaqif və başqaları - öz yaradıcılıqlarında, əsərlərində həkimlərin çətin, şərəfli, təmənnəsiz, fədakar fəaliyyətlərini, onların səmərəli nəticələrini qeyd etmişdilər. Azərbaycanda o dövr üçün təəccüblü, yenilik, hətta ixtira

kimi müalicə məqsədilə qəbul olunmuş gülxətimi kökü, yabanı nanə, çobanyastığı-nın yarpaqları, heyva tumu, razyana, qarğı-dalı telləri, moruq, zirinc, nar qabığı, su-max, gənəgərçək yağı, zeytun yağı, mis ku-porosu, kükürd, neft böyük müvəffəqiyyət-lə tətbiq edilirdi. Heyvan və mineral mən-şəli maddələr geniş işlədilirdi. Xalq təba-bətçiləri, müalicə ilə məşğul olanlar dər-man bitkilərini yığıb qurudurdular. Sını-ğların müalicəsi məqsədi ilə hərəkəti məh-dudlaşdırıcı sarğı qoymaqdan, qan almaq-dan, massajdan, müalicəvi yanıqlardan və s. geniş istifadə olunurdu. Bizim azərbay-canlı əcdadlarımızın: əbəcdadlarımız-həm-karlarımız-kolleqalarımızın əlverişsiz, qa-palı şəraitdə yaşayıb mineral su qaynaqları-nın, palçıqların təsirini metodoloji şəkildə işləyərək müxtəlif xəstəliklərin müalicə-sində istifadə etdiklərini oxuyanda, böyük iftixar hissi duyuruq. Onlarla müqayisədə

orta əsr həkimlərinin bəxti daha çox gətir-di. Cəmiyyətin güzəranının pis olmasına baxmayaraq, o dövr üçün böyük olan və-təndaş mülkü xəstəxanaları təşkil olunurdu ki, orada bir yox, bir neçə həkim tibbi yar-dım göstərirdi. Bununla əlaqədar olaraq hə-kimlərin əksəriyyəti tək-tək fərdi şəkildə işləməkdən əl çəkir. Onların bir-biri ilə münasibətə girməsi, əlaqəli işləməsi zərur-riyyətə çevrilir.

Orta əsr həkimləri əsasən Hippokrat işlə-yib hazırladığı həkim qanun-qaydaları ilə işləyirdilər. Eyni zamanda onların davranışı cəmiyyətin sinfi strukturunu təmsil edirdi. Həkimlər varlı insanların qulu olduğu hal-da, yoxsullar üçün əlçatmaz idilər. Azər-baycan ədəbiyyatının ümumdünya şöhrətli klassikləri Nizami, Füzuli, Vazeh və Vaqi-fin əsərlərindən görürük ki, həkimlərin ço-xunda bir sıra nöqsanlar var idi. Onlarda pu-la, vara hərislik, sxolastik ehkamlardan ası-

liliq o qədər güclü idi ki, heç vaxt mövhümatdan uzaqlaşma bilmirdilər.

Ona görə də orta əsrlərdə bütün elm, eyni zamanda təbabət də mövhümatın “qu-lu”na çevrilmişdi.

Həkimlər öz vəzifələrinə başlayanda iç-dikləri and ruhanilərin andından çox az fərqlənirdi. Bundan başqa həkim hazırlanan məktəblərdə həkimlərin göstərdiyi kömək haqqının əvvəlcədən ödənilməsinin zəruriliyi fikri aşılırdı.

Həkimlər (kübar həkimlər və ya molla-lar) xəstələrin müalicəsinin əvəzində hə-diyyə və bəxşilər tələb edirdilər. O dövrdə həkim etikası əsasən ruhani nöqtəyi-nəzəri-ni ifadə edirdi. Bu, Avropa ölkələrinin əksəriyyətində katolikliyi, Şərqi ölkələrində isə İslamı təcəssüm etdirirdi. İnsana taleyə, qismətə tabe olmaq aşılırdı.

İslam Azərbaycanda müsəlman məktəb-ləri açırdı. Bu, ən yüksək inkişafa təxminən

XI əsrdə çatmışdı. Bu zaman ilk mədrəsə - ruhani məktəblər açılıb. Bu məktəblərdə ilahiyyat, təbabət öyrədilirdi və ruhani rüt-bəli şəxslər, təbiblər hazırlanırdı.

Mədrəsələrdə təhsil dini əsaslar üzərində qurulmuşdu. Bu, ali, lakin ilk növbədə, dini məktəb idi. Çox əsrlər bundan əvvəl olmasına baxmayaraq, bu məktəbin tam formalaşmış təhsil sistemi var idi. Burada ruhani dok-trinalarla yanaşı müasir fənlər (elm sahələri) - astronomiya, riyaziyyat, məntiq, fəlsəfə, tə-babət elmləri öyrənilirdi. Bu isə Azərbaycanda təhsilin və xüsusilə elmin inkişafında çox böyük əhəmiyyət kəsb edirdi.

Belə ki, artıq XII əsrdə Azərbaycanda əsl tibb məktəbi yarandı. Burada bütün Şərqi məşhur olan həkim və əczaçı Ömər Osman oğlu çox fəal tibb kadrları hazırlayırdı. Ömər Osman oğlu və onun yetirmələri bitkilərin müalicəvi xüsusiyyətləri sahəsində də çox işlər görürdülər. Onlar çoxsaylı elmi

işlərində müalicəvi otların tibbi təcrübədə işlənməsi haqqında geniş yazırdılar.

Ömər Osman oğlu dərin biliyə malik idi. O, Loğmanın elan etdiyi əxlaqi prinsipləri yaxşı bilərək, onun sadıq tərəfdarı qalmaq-la öz həyatını təhlükə altına atmaqdan qorx-mayaraq, öz tələbələrinə öyrədirdi ki, hə-kimlik fəaliyyəti insana məhəbbət üzərində qurulub. Onun həkimlərə olan tələbi hətta dərin kök salmış adətlərin əksinə olaraq be-lə idi: “Öz qan düşməninə belə üz dön-dərmə. Onu müalicə edib, sağalt”.

Ömər Osman oğlu öz tələbələrini mənə-vi-əxlaqi təmizlik, patriotizm ruhunda və xalqa xidmət etmək üçün tərbiyə edirdi. Onun həyat amalı belə idi: “Hətta sənin şəxsi mənafeyinə zidd olsa da, xalqa xeyir ver”, “eqoist olma”, “cənnətə düşməyə can atma və cəhənnəmdən qorxma”.

Ömər Osman oğlunun gözəl ənənələrini davam etdirən qohumu, məşhur şair Xaqani

belə yazırdı: “Əgər sən istəyirsənsə ürəyin güzgü təmizliyində olsun, on amili: acgözlü-yü, riyakarlığı, paxıllığı, pis söz danışmağı, qəzəbi, lovğalığı, qanunları pozmağı, ikiüz-lülüü, düşmənçiliyi və yalanı oradan at”.

Azərbaycanın dahi şairi və mütəfəkkiri, öz dövrünün ən görkəmli, inkişaf etmiş, oncül insanlarından olan Nizami, təbabəti və həkim ixtisasını çox yüksək qiymətlən-dirirdi. O, özünün ölməz “Leyli və Məc-nun“ əsərində belə yazır:

İki elmin göbəyində ətir var

Və bu ya zahid, ya da ki, həkimdir.

Nizami yaradıcılığında Azərbaycan xalq təbabətində istifadə olunan bir sıra üsullara qiymət verilir. Eyni zamanda bugün də əhə-miyyətini itirməyən qida gigiyenasına aid göstərişlərə də rast gəlirik.

XIII əsrin axırlarında Nəciməddin Əh-məd Naxçıvani əfsanəvi təxəllüsü “Loğ-

man” hesab edilən İbn-Sinanın yaradıcılığına izahatlar yazıb. Bu, Azərbaycanda progressiv həkim müalicə üsullarının və təbabətə nəzəri baxışların inkişafına ciddi təkan verib.

Çox az adama məlumdur ki, hələ XIV əsrdə Azərbaycanda “Dər-əş-Şəfa“ Universiteti Sağaltma evi kimi müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərirdi. Burada 5-7 min tələbə təhsil alırdı. Universitetdə iki yüzə yaxın görkəmli azərbaycanlı alim və müəllimləri mühazirə oxuyurdular. Buraya böyük həvəslə İrandan və Hindistandan, Çindən və Suriyadan, Misirdən və Orta Asiyadan alimlər gəlirdilər. Azərbaycanın qədim paytaxtı xarici alimləri təkcə öz zənginliyi və var-dövləti ilə deyil, eyni zamanda məhsuldar, səmərəli elmi işlər aparmaq imkanı ilə cəlb edirdi. “Dar-əş-Səfa“ geniş elm, təhsil və tibbi şəbəkəyə malik idi. Eyni zamanda möhtəşəm rəsədxananı özündə cəm

etmişdi. Onun kitabxanasının rəflərində 60 minə qədər çox qiymətli əlyazması qorunurdu.

XIX əsrin əvvəllərində bizim diyar - Azərbaycan tez-tez böyük hücumlara, talanlara, qarətlərə məruz qalırdı. 1813-cü ildə Azərbaycan şimal qonşusu olan Rusiyanın tərkibinə daxil oldu.

XIX əsrin görkəmli filosofu, mütəfəkir, dramaturqu M. F. Axundov yazır ki, Rus dövlətinin himayəsinə keçdikdən sonra ardı-arası kəsilməyən hücumlardan və talanlardan nəhayət rahatlıq əldə edə bildik.

Dünyanın progressiv mədəniyyətinə qoşulmaq Azərbaycan xalqının taleyində, onun mədəniyyətinin və xüsusilə çox vacib olan səhiyyə və tibb sahəsinin inkişafında mühüm tarixi rol oynadı.

Azərbaycan Rusiyanın tərkibinə daxil olmazdan əvvəl əhaliyə tibbi yardımını, əsasən müxtəlif şərq ölkə mədrəsələrində “təhsil“

almış tēbabētın əsasını təşkil edən insan anatomiyası və fiziologiyasından xəbəri olmayan, heç bir biliyə malik olmayan primitiv hazırlıq keçmiş tēbiblər göstərirdi. Stasionar və ambulator tibbi müəssisələr yox idi. Hətta bir çox xəstəliklər haqqında təsəvvürü belə olmayan, lakin xəstə insanları soymaq bacarığına malik olan savadsız tēbiblər də çatışmırdı. Tibbi yardım əsasən ara adamlarının, falçıların, cadugərlərin, ruhanilərin, yəni elmi tēbabət ilə heç bir əlaqəsi olmayan insanların əlində idi.

Elə ona görə də tibb elmi inkişaf etdikcə bu cür “bilicilərə” qarşı Azərbaycanın qabaqcıl mütəfəkkirləri - M. F. Axundov, Həsən bəy Zərdabi, N. Nərimanov, C. Məmmədquluzadə və başqaları kəskin mübarizə aparırdılar. Çoxsaylı əsərlərində biz onların tēbabət haqqında progressiv fikirlərinə, cəmiyyətdə həkimin rolunun və onun yerinin düzgün qiymətləndirilməsinə rast gəlirik.

Azərbaycanın mütəfəkkir xadimləri çıxışlarında, yazılarında ara “həkimlərinin“, “bilicilərin“, mollaların müalicə işi ilə məşğul olmalarını açıqlayaraq, satirik gülüş atəşinə tutaraq, öz dövrlərində tēbabētın elmi cəhətdən inkişafını, nailiyyətlərini ətraflı şərh edirdilər.

M. F. Axundov etika, siyasət, estetika, təbiətşünaslıq və tēbabətə həsr olunmuş ölməz əsərlər yaratmışdı. O dövrün insanlarını təlaşa salan zəmanəsinin bir çox məsələlərinə, suallarına M. F. Axundov çox orijinal və progressiv cavablar vermişdi. O, xalqını yoxsulluqdan, ölümdən xilas etmək üçün çıxış yolları axtarırdı, öz xalqını sərbəst və xoşbəxt görmək istəyirdi.

Öz bədii əsərlərində zəmanəsinin sosial problemlərini məharətlə açıqlayır, tēbabətdən başı çıxmayan ara həkimlərini acı gülüşə tutaraq onları açıq-açığına ifşa edirdi. Öz komediyalarından biri “Molla İbrahimxəlil

kimyagər“ əsərində varlanmaq niyyəti ilə həkimliyə üz tutmuş “bilicini“ ciddi tənqid edərək, bu “həkimin“ iç üzünü açmış, onun əsas “biliyi“ heyvan ifrazatından dərman düzəltmək, insanlardan qan almaq və s. bu kimi lazımsız, hətta xəstəyə ziyan olan işlərlə məşğul olmağını sübut etmişdir.

M. F. Axundov “Hindistan şahzadəsi Kəmalüdüvlənin fars şahzadəsi Cəlalüdüvləyə üç məktubu və sonuncunun cavabı“ adlı məşhur traktatının ikinci məktubunda müsəlman “alimlərinin“ insan autopsiyasının əleyhinə çıxışlarına etiraz edərək yazır: “Təbabətdə anatomiya zəruridir, xəstənin düzgün müalicəsi ancaq ona əsaslanaraq aparılır və bəşəriyyət faydalı, səmərəli nəticəyə onun vasitəsilə nail olacaqdır. Məhz anatomiyanın hesabına hal-hazırda Avropada təbabət qədim təbabətə nisbətən çox dəyişilib, inkişaf etmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, daxili xəstəliklər, əsasən sinirlərin

hər hansı bir səbəbdən zədələnməsi nəticəsində baş verir. Bundan sonra tibb elmi sürətlə inkişaf etməyə başlamışdır.

M. F. Axundov tarixi hadisələri, insanların həyat və məişətini şərh edərkən ilk növbədə insanların sağlamlığına mənfi təsir göstərən adət-ənənələrə, mənəvi dəyərlərə qarşı çıxış etmişdir.

İnsanların mənəviyyatının, əxlaqının ən yaxşı cəhətlərinin püxtələşməsində ləyaqətli davamçı olan, çətin yollarda möhkəm, iri addımlarla irəliləyən Həsən bəy Zərdabi olmuşdur.

İlk azərbaycanlı təbiətşünas alim-Darvinist, Rusiyada ilk dəfə kənd təsərrüfatına həsr olunmuş “Əkinçi“ qəzetinin redaktoru Həsən bəy Zərdabi Azərbaycan dilində “Gigiyena“ kitabını yazmışdı. Müəllif dünyasını dəyişəndən sonra tələbələrin topladığı vəsait hesabına bu kitab işıq üzü gördü. Kitabın Azərbaycanda elmi-gigiyenik nə-

zərlərin yayılmasında böyük rolu olmuşdur. Həsən bəy Zərdabi həkimlərə şəxsi gigiyenalarına və xəstələrinin gigiyenasına, onların məişətinə diqqət yetirməyi məsləhət görürdü. O, həkimə yanımçıl, daxilən, qəlbən təmiz, ləyaqətli insan olmağı tövsiyə edirdi.

Həsən bəy Zərdabi öz qəzetində yazırdı: “Əkinçi“ elə həkimdir ki, o acı dərmanları - məsləhətləri ilə bizim geri qalmağımızı, avamlığımızı qara buludlar kimi başımızın üstündən qovmaq istəyir. O bizi yeni biliklər qazanmaq üçün ruhlandırır, təbliğat aparır. O bizi əsrlik-qəflət yuxusundan ayılmaq, müalicə etmək istəyir. O, gələcək nəslə bizim ictimaiyyətimizin orqanizmində olan xəstəlikdən xilas etmək istəyir.

Həsən bəy Zərdabi qəzet səhifələrindən “bilicilər“, “təbiblər“ mollalarla amansız mübarizə aparır, onları “ev arası sağaldanlar“, “əldəqayıma sağaldıcılar“ adlandırır.

Həsən bəy Zərdabi şəhərin abadlaşdırılmasını, şəhərə içməli su çəkilməsini, kanalizasiya tikilməsini istəməyən, məbləğ ayırmayan “şəhər sahibkarları“ ilə mübarizədə çox fəal və qəti mövqe tutmuşdu. “Kaspi“ qəzetinin 1 mart 1900-cü ildə “Fəhlə uşaqları üçün məktəb“ adlı dərc etdiyi məqaləsində o, şəhərlərdə sənayenin inkişafını və fəhlələrin vəziyyətini təsvir və şərh edərək, yazırdı ki, son 30 ildə şəhərlərimizin əhalisinin iki dəfə artmasına baxmayaraq, şəhərlərimiz antigigiyenik vəziyyətinə görə insanlar üçün qəbir kimidir.

Dövlət məmurlarının narazılıqlarına, hədə-qorxularına baxmayaraq, Bakı şəhər dumasının nümayəndəsi kimi şəhərdə sanitar vəziyyətin yaxşılaşdırılması, Bakı su kəmərinin çəkilməsi, insan orqanizminin qayğısına qalan normal səhiyyə idarələrinin təşkil etdirilməsi haqqında çox “acı“, kəskin ürək yandırıcı çıxışlar edirdi.

Zaqafqaziyada administrativ idarənin yaranması ilə əlaqədar olaraq, şəhər xəstəxanaları və ambulatoriyalar fəaliyyət göstərməyə başladılar. İlk dəfə Azərbaycana rus həkimləri gəldilər. Onlar tibbi-sanitar xidmətlərin təşkil edilməsində, progressiv fikirlərin həyata keçirilməsində çox mühüm işlər gördülər.İ

Şəhər, kənd xəstəxanasında və sanitar müəssisələrində çalışan progressiv əhvali-ruhiyyəli bir sıra həkimlər (Ş.N.Bernşteyn, M.V.Vasilevski, Y.A.Gindes, V.N.Bequn, N.B.Rozanov, S.İ.Slovivski, İ.A.Şərifov və s.) tibbi yardımın ağır vəziyyətini, zəhmətkeş əhalinin əzab-əziyyətini görərək, qorxmadan mövcud tibbi xidmətin dəyişdirilməsi, yaxşılaşdırılması, səhiyyə idarələrinin sayının çoxaldılması və s. haqqında çıxışlar edirdilər. Onlar feldşerizmin geniş yayılmasının əleyhinə çıxaraq, pulsuz stasionar tibbi yardımın təşkil olunması tələbini irəli sürürdülər.

O dövrün mütəfəkkir həkimləri xalqın sağlamlığı keşiyində durmağa, onlara daha yaxın olmağa can atırdılar. Düzdür, bunun üçün onların imkanları o qədər də geniş deyildi, lakin onların ilk cəhdləri belə idi. Bunu yerli hökumət vasitəsi də ilə həyata keçirmək olardı, çünki onların strukturunda əsasən kənd əhalisinə həkim-sanitar işi, ilk tibbi yardım göstərmək üçün məşğul olan təşkilat var idi.

Yerli təbabət “Quberniya və qəza yerli idarələri haqqında polojeniya”nın verilməsi ilə meydana çıxdı. Bütün kapitalist ölkələrindən fərqli olaraq Rusiya öz yerli idarələri vasitəsilə əhalinin sağlamlığı məsələsinə bir qədər diqqət yetirirdi.

Məşhur rus cərrahı N.İ.Piroqov yerli təbabətin çərçivə məhdudluğunu başa düşərək yenə də həkimlərin müəyyən dərəcədə əhalinin sanitar mədəniyyətinin qaldırılmasında müəyyən rol oynadığını qörürdü.

Düzdür, yerli rəhbərlik dövlətli sinfin mənafeyini qoruyurdu, lakin eyni zamanda müəyyən dərəcədə, həkimlər də daxil olmaqla, ziyalılardan ictimai fəaliyyətə cəlb olunmasına, xalqa xidmət etməsinə imkan yarırdı.

Rusiyanın 50 quberniyasında cəmi 34 yerli başçı var idi. Bakı quberniyasında, Orta Asiyada, Sibirdə, başqa uzaq əyalətlərdə isə tamamilə yox idi. Bakı quberniyalarında əhalisinin sayı 80000-dən 150000-ə qədər, ərazi sahəsi 5-10 min kvadrat verst olan dairədə cəmi 4 çarpayılıq məntəqə var idi. Məlum işdir ki, bu məntəqə əhalinin ən minimal tələbatını belə ödəmək imkanından məhrum idi.

Quberniya, qəza həkimlərinin çoxillik məlumatlarına (L.R.Kobilyanski, L.Nazareviç, N. D. Beqalov, Y. Kaminski və b.) görə əhalinin 60-70% ya məsafənin uzaqlığından, nəqliyyat xərcinin olmamasından,

ya da normal yolun olmamasından, hətta bu 4 çarpayılıq məntəqəyə belə müraciət etməz idilər. Bu məntəqələrdə qəbulu əsasən feldşerlər aparırdı. Əgər məntəqədə həkim var idisə də onlar daima (ayda 4-5 dəfə) tibbi məhkəmə fəaliyyətini ifa etdikləri üçün məntəqədə, yəni qəbulda, demək olar ki, heç olmurdular. İl uzununu bir çox ərazilərdə yoluxucu xəstəliklər tüğyan edərək insanları, demək olar ki, biçdiyi, məhv etdiyi halda tibb personalının çatışmaması və ya onların işinin həddindən artıq dərəcədə çox olması nəticəsində sanitariya və epidemiya əleyhinə işlər sıfır dərəcəsində idi.

Qəza həkimlərinin təkidi ilə şəhər rəhbərliyi Moskva Universitetinin görkəmli professoru, məşhur gigiyenaçı F.F. Erismana xahişlə müraciət etdilər ki, Bakıya bir sanitar həkimi göndərsin. Onun laboratoriyasında çalışan gigiyenaçı-həkim, elmlər namizədi N.R.Raak Bakıya ezam olundu.

Qəza həkimləri öz materiallarını açıq-aşkar şərh edərək, tibbi xidmətin çox pis vəziyyətdə olmasını sübut edərək, təkid etdilər ki, xüsusi komissiya yaradılsın. Təzyiq nəticəsində yaradılmış komissiya belə nəticəyə gəldi ki, Zaqafqaziya kəndlərində tibb, səhiyyə işləri son dərəcə yarıtmaz, dözülməz vəziyyətdə olduğu üçün o, yenidən təşkil olunmalı, genişləndirilməlidir. Kənd əhalisinə tibbi yardım göstərməyin əsasını yerli tibbi xidmət təşkil etməlidir. Lakin hökumət komissiyanın təklifini nəzərə almadı və Zaqafqaziyada yerli tibbi xidmət təşkil edilmədi.

Bir daha həkimlərin protestləri, onların toplayıb, şərh etdikləri faktiki məlumatlar hökuməti məcbur etdi ki, Zaqafqaziyada kənd həkimliyi haqqında qanun qəbul etsin.

Bu, həkimlərin öz mənafeyinə deyil, kapitalın təzyiqi altında əzilən xalqın mənafeyini qorumaq, humanizm məqsədini həyata

keçirməkdə əlbəttə, böyük mənəvi qələbəsi idi. Onlar bu qələbəni möhkəm iradə, fədakarlıq, öz işlərində ardıcıl mübarizə hesabına qazandılar.

Bundan sonra əvvəlki qəbul məntəqələrinin əvəzinə hər qəzada 6 çarpayılıq kənd xəstəxanası və 2 feldşer məntəqəsi açılması üçün qanun qəbul edildi. Bunlar təşkil olduqdan sonra orada ilk dəfə olaraq azərbaycanlılar - G.B.Mehmandarov, B.Q.Həsənbəyov, D.N.Ləmbəranski işləməyə başladılar. Əsas məsələlərin ən ümduəsi uşaq ölümü ilə mübarizə etmək, yetim qalmış uşaqların tərbiyəsi idi. Bu məsələni həyata keçirmək üçün Bakı həkim cəmiyyəti həm fiziki, həm də mənəvi cəhətdə son dərəcə böyük, ağlabatmaz fəaliyyət göstərdi. Bu işlə bizim respublikada tanınmış məşhur həkim Y.Y.Gindes çox böyük fəaliyyət göstərdi. O, yetim qalmış uşaqlar və yoxsulların uşaqları üçün xüsusi uşaq evləri açmağa nail oldu. O za-

mankı hökuməti Bakıda yenidən təşkil olunmuş Bakı həkim cəmiyyətinin fəaliyyəti narahat etməyə bilməzdi.

İnqilabın birinci ilində məşhur fəvqəladə Piroqov qurultayı açıldı. Bu qurultayda Azərbaycanda tüğyan edən xolera, malarিয়া ilə mübarizədən başqa bir sıra siyasi məsələlər də gündəliyə çıxarılmışdı.

Qurultay iştirakçıları - bakılı həkimlər yerlərinə qayıtdıqdan sonra, öz cəmiyyətlərinin yığıncağını keçirərək, heç nədən qorxmayaraq aşağıdakı qətnaməni irəli sürdülər.

“62 nəfərdən ibarət həkim əksər səsle Moskva şəhərində 21-24 martda keçirilən xoleraya həsr olunmuş qurultayın (bir nəfər əleyhinə olmaqla) qəbul etdiyi qətnaməyə qoşulmağı və onu özləri üçün mənəvi borc hesab edirlər“.

Orta əsrin hər şeyi məhv edən, soyğunçuluq, sonradan ancaq çox az bir təbəqə üçün cənnət, əksər insanlar üçün isə cəhənnəm

yaratmış kapitalizm şəraitində, kəskin mübarizə nəticəsində həkimlərin çox yüksək mənəvi keyfiyyətləri cilalanırdı. Sonralar bu keyfiyyətlər təbabətdə çalışan zəhmətkeşlər və mütərəqqi düşüncəli bütün həkimlər üçün etalona çevrildi.

HƏKİM - MƏĞRUR ADDIR

Əli Qubad oğlu Cavadov şosədə asfaltın üstündə uzanmışdı. Adamlar qaçır... Maşınlar sürətlərini azaldırdılar. Bir az aralıda isə əzilmiş və çevrilmiş təcili yardım maşını dayanmışdı.

Telefon zəng edən zaman doktor Cavadov tibb bacısı Tamara Əbiyeva ilə birlikdə poliklinikada növbədə idi. Telefon xəttinin o biri başında qadın səsi yalvarırdı: “Təcili həkim göndərin! Ürək tutması var!”

Təcili yardım maşını sirenasını işə salaraq magistrala çıxan zaman döngərən qəflədən “Zaparojes” maşını çıxdı və “Volqa” ilə toqquşdu.

...Cavadov cəld özünə nəzər saldı: deyəsən ciddi bir xəsarət almamışdı. Tez tibb bacısına tərəf qaçdı, onu müayinə edib, öz iş-

lərinin öhdəsindən gələ bilib-bilməyəcəyini soruşaraq, yoldan keçən maşını saxlayıb xəstənin ünvanını dedi. Kömək tezliklə gəldi. Sonra 60 yaşlı həkim Ə. Cavadovu iki qabırğasının sınığı və tibb bacısı T. Əliyevanı orta dərəcəli beyin silkələnməsi diaqnozu ilə xəstəxanaya apardılar.

Bu yaxınlarda yol qəzasından xəsarət almış tibb işçiləri xəstəxanadan çıxdılar. Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirinin əmri ilə öz xidməti borclarını yerinə yetirərkən fədakarlıq göstərdiklərinə görə onlara təşəkkür elan olundu və qiymətli hədiyyələr təqdim edildi.

“Trud” qəzetində bu hadisə işıqlandırıldığına görə xüsusi müzakirəyə ehtiyac yoxdur. Tibb işçilərinin bu hərəkəti bizdə onlara qarşı dərin minnətdarlıq hissi oyatmış, onların fədakarlığı, təmənnəsiz işi və geniş qəlbə malik insanlar olmasını göstərmişdir. Buna baxmayaraq, bu fakt barəsində düşün-

dükcə qənaətə gəlirsən ki, belə ağır və çətin vəziyyətdə demək olar ki, bütün həkimlərdə bu cür təbii reaksiyalar əmələ gəlir.

Şəxsən mənim özümə bəllidir ki, miokard infarktı ilə xəstəxanada müalicə olunan həkim cərrahiyyə əməliyyatı aparan növbətçi həkimi əvəz edərək, qonşu palatadakı xəstəyə təxirəsalınmaz yardım göstərmişdir.

Buna oxşar nümunələrdən çox göstərmək olar. Bununla əlaqədar olaraq həkim A. P. Çexovun sözlərini xatırlamaya bilmərim:

“Həkim sənəti - qəhrəmanlıqdır. O, əsl fədakarlıq, qəlb genişliyi və fikirlərin paklığını tələb edir. Heç də hamı buna qabil deyil“.

Təhsil aldığım beş il müddətində oxuduğum institutun dəhlizində ağ kağız üzərində səliqə ilə yazılmış bu sözləri demək olar ki, hər gün oxuyurdum. Bu sözlər mənim

və həmkarlarımdan qəlbinə elə hakim kəsilmişdi ki, biz seçdiyimiz bu sənətlə fəxr edirik və gündəlik qəhrəmanlığa can atırdıq. Sevdikimiz sənətlə fəxr etmək və sona qədər özümüzü bu işə fəda etməyimiz sanki təbii tələbat şəkli almış və daim qəlbimizdə qorunub saxlanmışdı.

Bəlkə də Çexov bunları deyərkən həkimin peşəkar xüsusiyyətlərini nəzərdə tutmuşdur.

Aydındır ki, həkimlik etikasının formalaşmasında sosial mühitin həlledici rolu var. Lakin hansı quruluş olur-olsun həkim, ümumiyyətlə tibb işçisi humanist, insansevər, qayğıkeş olmalı və hər zaman istənilən vəziyyətdə tibbi yardım göstərməyə daxilən hazır olmalıdır. Əgər hər hansı həkimdə bu daxili tələbat, yardıma çatmaq istəyi olmazsa o insandan heç vaxt yaxşı həkim olmaz. Həkimin ürəyi, qəlbi daş olmamalıdır. O, lap varlı biznesmen də olsa belə, birinci

növbədə öz həkimlik sənətinə sadıq qalmalıdır.

Amerika qəzetlərində həkimin xəstəyə soyuq və demək olar ki, vəhşi münasibətini əks etdirən materiallar dərc edilmişdir. Budur bunlardan biri:

Baton-ruj (Luiziana ştatı) özəl xəstəxanaya avtomobil qəzasında ciddi xəsarət almış çox ağır vəziyyətdə olan iki gənc çatdırılmışdır. Ancaq həkimlər onların sığorta olub-olunmamasını bilmədiklərinə görə qəti surətdə onları xəstəxanaya qəbul etməkdən boyun qaçırmışlar. Xəstəxananın sahibi demişdir: “Düzdür, bizim ürəyimiz daşdan deyil, ancaq neyniyəsən, biz birinci növbədə biznesmenik”.

... Və yaxud başqa misal. Klinikalardan birinin reanimasiya palatasında xəstənin həyatını saxlamağa kömək edən cihaz söndürülmüşdür. Düzdür, xəstənin sağlmasına ümid yox idi, lakin cihazlar qohumlarının

xahişi ilə ölüm baş verməmişdən əvvəl söndürülmüşdü. Səbəb isə xəstəxanada qalmağın hər dəqiqəsinin çox yüksək xərcdə başa gəlməsi idi.

Beyrutun “Ən-Nida” qəzetinin məlumatına görə Misir Ərəb Respublikasının prezidenti Camal Əbdül-Nasirin ölümünə səbəb İsrail kəşfiyyatının agenti Uteyfl adlı həkim-massajist olmuşdur. O, massaj zamanı get-gedə ürəyi iflic eləyən xüsusi məlhəmlə prezidenti massaj etmişdir...

1929-cu ildə ictimai xadim Qraden Millətlər Liqasının sessiyasındakı çıxışında bu cür həkim adlananların insana nifrət, eybəcərliklərlə müşayiət olunan mənəviyyatını açıb göstərmişdir. O, bildirmişdir: “Tibb sənəti sosial-siyasi kompleksdən ayrı götürülə bilməz. Müasir iqtisadi şəraitdə həkim sərbəst peşə sahibi kimi işləyir. Ancaq demək olar ki, həkim öz sağlamlığını ona etibar etmiş xəstələrin sağlamlığı ilə alver edən xır-

da sahibkara çevirilmişdir. Bu vəziyyət əsasən iqtisadi şəraitin nəticəsində yaranır. Həkim sanki öz xəstələrinin sağlamlığını qorumağa çalışır. Ancaq öz qazancı xatirinə onların sağlamlığının əleyhinədir. O, sağlamlıqla yox, xəstəliklə qazanır. Buradan da mənəvi düşgünlük, rəzalət üzə çıxır. Həkim nə qədər pula ehtiyac duyursa, bu düşgünlük daha sürətlə baş verir“.

Xalqın sağlamlığı - xalqın nailiyyətidir. O da dövlət tərəfindən qorunmalıdır. Əgər insan xəstələnibsə, müraciət etdiyi həkim bütün tədbirləri görməlidir ki, onu tez bir zamanda sağaldıb əmək fəaliyyətinə qaytarsın.

Müasir həkim ən müasir müalicə üsullarından və ən səmərəli dərman vasitələrindən istifadə etməyə çalışır. Əgər ona nə isə aydın deyilsə, onun köməyinə daha təcrübəli iş yoldaşları gəlirlər.

N. N. Semaşko qeyd edir: “Həkim vəzifəsinin əsl humanistliyi ondadır ki, onunla

xəstə arasında təmənnə olmur və o, əhaliyə qarşı öz borcunu bu şəkildə yerinə yetirmiş olur“.

Sovet hakimiyyətini xarakterizə edən mənəvi ölçülərə, onun belə ləyaqət sahibi olmasına heç də tez nail olunmamışdır. Sovet hökuməti möhkəmləndikcə, ağır epidemiyaya, aclıq illərində, köhnəliyin qalıqları get-gedə aradan qaldırıldıqca səhiyyə də çətinliklərlə inkişaf edirdi.

Tarixə özünün təhlükəliyi və çoxlu insan tələfatına səbəb olan epidemiyalar məlumdur. Azərbaycanda belə epidemiyalardan biri - Taun epidemiyası zamanı tibb işçiləri əsl qəhrəmanlıq mücəssəməsi oldular.

1919-cu ilin qışı idi. Minlərlə insan tələfatına səbəb olan səpgili yatalağın epidemiyası özünün dağıdıcılığının zirvəsinə çatmışdı. Elə bu dövrdə V. İ. Lenin tərəfindən imzalanmış XKS-nin “Səpgili yatalaq haqqında“ dekreti çap olundu.

Dekret əsasında və V. İ. Leninin göstərişlərinə uyğun təmizlik yaratmaq barədə fəhlə komissiyaları yaradıldı. Bununla da epidemiya ilə mübarizəyə geniş xalq kütlələri cəlb edildi.

İxtisasca həkim olan Nəriman Nərimanov Azərbaycandakı vəziyyət barədə mərkəzə məruzə edərkən qeyd edirdi ki, taun ilə mübarizədə onlarla tibb işçisi qəhrəmanlıqla həlak olmuşdur.

Ancaq doktor Nəriman (fəhlələr onu belə çağırırdılar) V.İ.Leninə özünün soyuq boğranlarda xəstələnmiş və ölmüş həkim və sanitarları əvəz etməsindən, sutka ərzində 1-2 saat az yatmasından bircə kəlmə belə söz açmırdı. Çünki, epidemiya ocaqlarında o doktor Nəriman olurdu. Buradan kənarda isə taunlu xəstələrin yerləşdirilməsi, onlara su gətirilməsi və başqa sanitar - gigiyenik problemlərin həll edilməsini təşkil etməyi öz vəzifəsi bilirdi.

N.Nərimanov tibbi biliklərin yayılmasına, vacib tibbi problemlərin həll edilməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. O, "Traxoma haqqında", "Vərəm haqqında", "Taun haqqında", "Qadın aləmi" və s. elmi-kütləvi əsərlər yazmışdır.

Hər gün, hətta bazar günlərində belə haqqı ödənilməyən xəstəxanada işləyən N.Nərimanov gecə və gündüz çağırışlara gedir, ictimai yerlərdə və fəhlə klublarında məruzə və mühazirələr oxuyur, sanitar-maarif işi haqqında qəzetlərdə məqalələr yazırdı. "Neft sənayesi işçilərinə həkim yardımının təşkili və qaydaları məsələlərinə dair" məqaləni buna misal göstərmək olar. N.Nərimanov bu məqalədə çox vacib olan sosial məsələlərə toxunaraq cəmiyyətdə həkimin yeri və vəzifələrini bir-biri ilə uzlaşdırmışdır. Demək olar ki, yeni formasiyada həkimin mənəvi inkişafının yollarını göstərir və yazırdı:

“Zəhmətkeşlərin səhhətinin qorunmasının yaxşılaşdırılması məsələlərini həll edərkən tibb elminin inkişafına Lenin çox fikir verirdi. Elm adamlarına, onların iş və məişət şəraitinə xüsusi qayğı göstərirdi.”

Azərbaycanın döyüş səhnəsində epidemiya əleyhinə mübarizə əsas yeri tuturdu. Tibb işçilərinin özlərinin müxtəlif və qeyri-stabil siyasi baxışlarına baxmayaraq Bakı şəhəri partiya təşkilatının apardığı partiya-siyasi işin nəticəsində özlərinin həkim və inqilabi borclarını başa düşərək epidemiya əleyhinə tədbirlərdə fəal iştirak edirdilər.

Qafqaz ordusunun baş cərrahı professor V.İ.Razumovskinin rəhbərliyi ilə Zaqafqaziya universitetinin (Tiflis ş.) tibb fakültəsinin bir qrup əməkdaşları Bakıda universitet açılması qərarına gələrək tezliklə bu işi həyata keçirməyə başladılar. Azərbaycanın qabaqcıl ziyalıları S.Ağamalıoğlu, Q.X.Şahtaxinski, A.D.Orucəliyev, K.A.Camalbəyov və

başqaları universitetin açılması üçün heç nəyə baxmadan mübarizəyə qalxdılar, universitetin açılmasında yardımçı oldular.

Beləliklə, mədəniyyət və elm ocağının yaradılması əleyhinə olunan cəhdlər iflasa uğradı. Azərbaycanda tibb, tarix və fəlsəfə fakültəsi olan ilk ali təhsil ocağı - Bakı Universiteti açıldı. Onun rektoru V.İ.Razumovski oldu. Tezliklə professor V.İ.Razumovski Bakıdan köçdü. Lakin o, respublika ilə əlaqəni kəsmədi. Öz məktublarının birində yazırdı:

“Şərqi və Qərbi sərhədində yerləşən Bakı Universiteti Şərqi və Qərbi Avropanın ənənələri və məsləhətlərini elmi əsaslarla uzlaşdıraraq (insanlığın) bəşəriyyətin elmi dairəsini genişləndirərək, bizi sosial məsələlərin də həllinə yaxınlaşdırır. Mən Bakı Universitetinin böyük gələcəyinə inanıram. Mən onun gənc, cəsarətli ilk yaradıcılarının söyləri nəticəsində gələcəkdə inkişaf edən

yeni nəslin tələblərinin möhkəm təməlini görürəm“. Belə gənc, cəsarətli səylərə malik, tibb fakültəsinin ilk xadimlərindən olan və Peterburqdan Azərbaycana gələn professor A.M.Levin, cərrahiyyə fakültəsinin professoru - A.A.Oşman və bakılılar - hospital cərrahiyyəsi kafedrasının professoru - B.K.Finkelşteyn, histologiya və embriologiya kafedrasının professoru M.S.Milman, farmasiya magistri M. K. Qolberq, kimyaçı L. Q. Qureviç, zooloq A. N. Derjavin və başqaları daxil idi. Onların arasında milli təbabəti inkişaf etdirən azərbaycanlı həkimləri də qeyd etmək lazımdır. Bunlar - Azərbaycan Epidemiya əleyhinə tədbirlərin təşkili və aparılması üçün lazımi həkim briqadaları formalaşırdı. 1943-cü ildə təkcə rayonlarda malariya ilə mübarizə üçün 17 həkim briqadaları ezam edildi. Həkim briqadaları Azərbaycanın 40 rayonunda fəaliyyət göstərirdi. Bu dövrün ağır problemlərinin

olduqca çox olmasına baxmayaraq, respublikamız və gələcəyimiz olan uşaqlar diqqətdən kənar qalmırdılar, onlar həmişə qayğı mərkəzində idilər. Komandir və döyüşçülərin uşaqları üçün Hacıkənddə, Şuşada, Bilgəh və Mərdəkanda sanatoriyalar yaradıldı. Gəncə şəhərində 50 yerlik südəmər uşaq evi və 100 yerlik körpələr evi açıldı. Körpələr evlərinin əksəriyyətində sanitariya qrupları təşkil edildi, bir çoxu isə sutkalıq işə keçirildi.

1941-ci ildə Azərbaycanın dövlət büdcəsində uşaq evləri, bağçaları və internatları saxlamaq üçün ümumi xərcləri 52,3 mln.rubldan 74,8 mln. rubla qədər artdı. Təxirəsalınmaz mühüm məsələ uşaq qidalanmasının təşkili idi. Partiya və hökumət təşkilatlarında bu məsələ dəfələrlə müzakirə olundu.

Hökumətin qərarı ilə ticarət təşkilatlarına həvalə edildi ki, uşaq müalicə müəssisə-

lərini fasiləsiz olaraq qida məhsulları, əsasən 2 ton süd məhsulları, 5 ton kisel, bir milyon insan dozəsindən az olmamaq şərti ilə dozəsiz “S” vitamini ilə təmin etsin.

Bu və digər çoxsaylı dəlillər bəşəriyyəti tibbi əxlaqi keyfiyyətlərin aliliyinə cəlb etməlidir. Lakin bu mənəvi keyfiyyətlər faşist-həkimlər tərəfindən pozularaq, zəbt olunmuş ərazidə və konslagerlərdə insanlar üzərində müxtəlif eksperimentlər və vəhşiliklər aparılırdı.

Sonralar məlum oldu ki, faşistlər Sovet Ordusunda olan 73% yaralılardan döyüş meydanına qayıtmasını təmin edən tibbi xidmət maşınını yarada bilməmişdilər. Yaralı hitlerçilərin yalnız 40%-dən azı döyüş meydanına qayıda bilirdi. Bu isə bizim həkimlərin gərgin əməyini, yüksək-mənəvi siyasi, qəhrəmanlıq keyfiyyətlərini əks etdirirdi.

Tibb işçiləri 10 mindən artıq yaralılardan qorunması, toxumalarının, müxtəlif zədə-

lənmələrinin müalicəsi üçün çoxsaylı yeni metodlar işləyib hazırlayırdılar. Belə tədqiqatlar F. Əfəndiyevin “Döş qəfəsinin zədələnmələri zamanı plevral boşluğa qansızmalar” mövzusunda doktorluq dissertasiyası, M.A.Mir-Qasımovun “Kəllə sümüklərinin travmatik osteomyeliti və onun müalicəsi”, professor Trubinin “Gözün odlü silahla yaralarının müalicəsi”, prof. Z.Məmmədovun “Yumşaq toxumanın zədələnməsində naftalan müalicəsi” mövzusunda doktorluq dissertasiyaları aiddir.

Həqiqətən belə elmi işlər, yeni müalicə metodlarının işlənilib hazırlanması, yaralıların sağlamlılıqlarının bərpaasına kömək etdi. SSRİ Tibb Elmləri Akademiyasının prezidenti N.Burdenko Sovet tibb işçilərinin bu əməyini yüksək qiymətləndirərək, vüqarla yazırdı: “Bizim vətənimizin ağır sınaq dövründə, hitlerçilərin bəşəri mədəniyyət nümunələrinin məhv etdikləri bir vaxtda, bi-

zim elmimiz müdrik xalqımızla birlikdə mübarizə aparmış, məhz elmimiz sırf xalq elmidir“.

İkinci Dünya müharibəsi illərində 115 mindən artıq tibb işçiləri, o cümlədən də Azərbaycandan da olan çoxlu sayda həkimlər də orden və medallar ilə təltif olunmuşlar. Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına 13 həkim layiq görüldü.

Onların arasında həkim-təyyarəçi kosmonavt B.B.Yeqorov və Saratok Tibb İnstitutunun məzunu V.Q.Lazarev də var idi.

Bunlar nəinki tibb elminin, eləcə də bütün Sovet xalqının şöhrəti olmaqla, Vətən qarşısında vətəndaşlıq borcunu yüksək əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərlə yerinə yetirməklə hamıya nümunədirlər.

Tibbin inkişafında və tibb kadrlarının hazırlanmasında böyük əməyinə görə İkinci Dünya müharibəsi illərində bir sıra həkim alimlər də Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adı-

na layiq görülmüşdü. Onların arasında general-polkovnik N.N.Burdenko, Hərbi Dəniz Donanmasının baş cərrahı Y.Y. Çanelidze, akademik L.A.Orbeli və V.P.Filatov da var idi.

M. İ. Kalinin müharibənin ən qızgın dövründə akademik N.N.Burdenkonu Lenin ordeni və “Oraq və çəkiç“ qızıl medalı ilə təltif edərkən demişdir: “Yoldaş N. N. Burdenkonun təltif edilməsi tibb işçiləri üçün siyasi və ictimai əhəmiyyət kəsb edir. Bu mükafat eyni zamanda ictimai əhəmiyyət kəsb etməklə, Sovet dünyagörüşünü təcidi etməklə, insan həyatının və sağlamlığının qorunması ən zəruri amillərdən biridir. İnsan həyatı və sağlamlığının qorunmasından dəyərli nə ola bilər?”

Bu sözlər M. İ. Kalininin tibb işçilərinə olan qayğısını əks etdirmişdir. “Bizim tibbin keçmişdə həkimlər içərisində savadlı və qabiliyyətli ictimai xadimlərin olmamasın-

dan şikayətlənməyə əsası yoxdur. Eyni zamanda indiki vaxtda da buna lüzum yoxdur. Yalnız mən istərdim ki, bu istedadlı insanlar tək-tək yox, onlarla, yüzlərlə, minlərlə olsun“.

M. İ. Kalininin sözləri həqiqətən uzaqgörənlik imiş. Müharibədən sonrakı illərdə respublikanın minlərlə sırayı həkimləri öz əməyi ilə zəhmətkeşlərin sağlamlığının keşiyində dayanırdı. Onlardan bəziləri tibb elminin inkişafında sərf etdikləri yüksək əməyə, insanların müalicəsində göstərdikləri yüksək keyfiyyətli müalicəyə və ictimai işlərdə fəal iştirakına görə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdülər. Onlar arasında Azərbaycan Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti, görkəmli həkim və alim M. A. Topçubaşov, Azərbaycan Tibb İnstitutunu bitirmiş, Astara kənd xəstəxanasında uzun müddət işləyən həkim B. Əliyeva da var idi. Bütün bu həkimlərin hər

biri haqqında ətraflı və çox yazmaq olar. Güman edirik ki, onlar haqqında ayrıca kitab nəşr olunacaq. Onlar ümumxalq məhəbbəti qazanmışlar və buna layiqdirlər.

Elmlər Akademiyasının gələcək birinci prezidenti, xalqın böyük hörmətini qazanmış M. A. Mir-Qasimov, məşhur cərrah, vitse-prezident M. A. Topçubaşov, prof. M. B. Sultanov, A.K.Əlibəyov və B. B. Qayıbov idi.

Tibb fakültəsinin dekanı İ. İ. Şirokoqorov belə yazırdı:

Tibb fakültəsi öz görkəmli professor heyətinin tərkibinə görə öz vaxtının ən yaxşı fakültələri sırasında dayanırdı.

1922-ci ilin yayında həkimlərin ilk buraxılışı oldu. 30 nəfər həkim adına layiq görüldü. Belə qiymətli diplomun sahibləri içərisində ilk qadınlar A. İ. Şaxtaxtinskaya və D. P. Sultanova da var idi. Onlar milli səhiyyənin çox görkəmli mütəxəssisləri oldular.

Sonralar respublika zəhmətkeşlərinin sağlamlığının keşiyində 10 minlərlə qadın-həkim ordusu dayandı. Onlar bütün Azərbaycan tibb işçilərinin 70 faizini təşkil edir.

1922-ci ildə tibb fakültəsində ilk doktorluq dissertasiyası müdafiə olundu. Bir neçə ildən sonra isə bir neçə nəfər azərbaycanlı həkimlər tibb elmləri doktoru elmi dərəcə-sini alaraq, nəticədə professor, kafedra müdiri, elmi məktəblərin əsasını təşkil etdilər. Onlar öz yetirmələrinə ixtisas bilikləri öyrətməklə yanaşı, yüksək mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri inkişaf etdirirdilər. Bunlar - M. A. Mir-Qasımov, M. B. Sultanov, S. İ. Vəlixan, A. X. Cəfərov, İ. M. İsmayılzadə, A. Əlibəyov, M. A. Topçubaşov, M. Ə. Əfəndiyev və başqaları idi.

Azərbaycanın gənc həkim-mütəxəssisləri Şərqi və Qərbi yüzilliklərlə formalaşmış ən yaxşı ənənələri əsasında tərbiyə edilib böyüyürdülər. Onlar öz müəllimlərinə ehti-

ram, yüksək etik münasibət, yüksək insan-pərvərlik və öz ölkəsinə, torpağına son dərəcə sadıqlıq ilə inkişaf edirdilər. Bu planda məşhur N. Nərimanovun öz oğluna yazdığı məktub-vəsiyyətnaməsi təqdirəlayiqdir:

“Əziz oğlum, Nəcəf! Əgər mənə yaşamaq qismət olsa, mən səni elə tərbiyə eləməyə çalışacağam ki, sən bəşəriyyətə xeyir gətirə biləsən. Əgər mənim nəsim ölmək olsa, onda mən səndən xahiş edəcəyəm ki, sən insanlara heç olmasa atanın azca da olsa edə bilmədiyini qədər yaxşılıq et. İnanıram ki, mənim başladığım işləri sən davam etdirəcəksən“.

Sonralar zabit Nəcəf Nərimanov İkinci Dünya müharibəsi illərində döyüş meydanında cəsarətli, fədakar döyüşçü kimi həlak olmuşdur. O, komandiri olduğu hissəni düşmən üzərinə hücumu apararkən həlak olmuşdur. İnanırıq ki, o, düşmən üzərinə hücumu keçəndən axır anlarına qədər qələbəyə inanmışdır. Atasının keçirdiyi qələbə se-

vinci, ona vəsiyyət olunmuş “cənin atanın bacardığı qədər etdiyi azacıq yaxşılıq qədər də sən et” idi.

İkinci Dünya müharibəsinin odlu illərində azərbaycanlıların yüksək mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri aydın şəkildə özünü göstərdi. Belə bir sərt imtahanda, yoxlamada bizim həkimlər davamlılıq, öz yüksək məğrurluğunu göstərməyib, harada göstərəcəkdilər? Bu imtahandan onlar namusla, polad kimi möhkəmliklə çıxdılar. Qeyri insani gərginlik şəraitində yuxusuz gecələrdə, aclıqda respublika həkimləri qısa müddətdə hospitalar yaratdılar və onları yeni tibbi ləvazimatlarla, yüksək ixtisaslı mütəxəssislər və tibb işçiləri ilə təmin etməyə nail oldular. Hərbi travmalar, sağalmayan yaralar, yanıqların, donmaların müalicəsində Azərbaycanın möcüzəli təsirə malik kurort mənbələrindən (palçıq, naftalan, mineral odlar və s.) geniş istifadə olunurdu.

Öz davranışı və ruh yüksəkliyi ilə cavanlara nümunə olan baş cərrah, Dövlət mükafatı laureatı, professor M. A. Topçubaşov və əməkdar elm xadimi, terapevt professor V.R.Tarqoqradskiy və başqaları fədakarlıqla fəaliyyət göstərirdilər.

1942-ci ildə respublika tibb işçiləri “Azərbaycan həkimi” vətənpərvər sanitar təyyarəsinin təşkili üçün vəsait toplanması təşəbbüsü ilə çıxış etdilər. O dövrdə mətbuatda belə bir məlumat verilirdi ki, “Azərbaycan həkimləri” sanitar təyyarəsinin təşkili üçün həkimlər, tibb işçiləri 714.000 rubl. Fonda pul yığdılar. Bir ildən sonra üzərində bu məğrur yazı olan təyyarə müharibə cəbhələrində döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirirdi.

“YER KÜRƏSİNDƏ SİZ BÖYÜK İNSANLARSINIZ”

Deyirlər ki, xoşbəxtliyə alışaraq hətta ona adət də edirlər. Bizim ölkəmizdə uşaqların böyük əksəriyyəti pulsuz oxuyurlar, dövlət bir sıra tikinti işlərinə köməklik edir, tibb idarələrinin xərclərini öz üzərinə götürür. Bu onun sübutudur ki, dövlət vətəndaşlarının qayğısına qalır.

1928-ci ilin payız ayının sonunda Səhiyyə Nazirliyinin xalq komissarı N. A. Semaşko məktub aldı. Məktub Maksim Qorkidən idi. O, belə yazırdı:

“Əziz Nikolay Aleksandroviç... Mən Moskvada olduğum zaman Sizi az gördüm. Bu, çox pis oldu. Mənə görə pis oldu. Bəlkə yaşım ilə əlaqədardır, bəlkə də insanlara qarşı zövqün pis də inkişaf etmədiyinə görə

birdən sizin hamınıza qarşı - yeni başlayanlara qarşı, çox güman ki, bir qədər gülməli, ruhi qohumluq, xüsusi yaxınlıq hissiyatı baş qaldırdı. Mən Sizi çox sevir və yüksək qiymətləndirirəm. Yer üzünün Siz böyük adamlarısınız. Şişirtmədən deməliyəm ki, Sizinlə yaşamaq yaxşıdır... Mənim əzizim və yaxşı dostum... elə nə demək istədiyimi söylədim. Mən sizi on il müddətində gördünüz gözəl işlərinizlə alovlu qəlblə təbrik edirəm (Səhiyyə Komissarına - Z. A.): inanın ki, bu işin çətinliyi və sözsüz böyük müvəffəqiyyəti mənə aydındır“.

Yazıçı “Siz yer üzünün böyük adamlarısınız“ ifadəsi ilə cəmiyyətdə həkim fəaliyyətinə hərtərəfli və yüksək qiymət verərək onun insanpərvər olmasına və davranışında gələcəyə böyük ümid hissiyatının olmasını xarakterizə edir.

Əlbəttə, cəmiyyətdə həkimin rolunun yüksək olmasını qiymətləndirməklə bərabər qeyd

etmək lazımdır ki, bu heç də o demək deyil ki, həkimin fəaliyyəti ilə əlaqəli bütün məsələlər həll olunub və daha heç bir problem qalmayıb. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, həkimlərin əksəriyyəti sözləri keçən və böyük əhəmiyyət kəsb edən yerdə həyata fəal qoşulmuşlar.

Məsələn, belə bir sualı, insan-moda və onun sağlamlığa təsiri problemini götürək. Moda, adətən o insanlar tərəfindən təklif edilir ki, onlar səhiyyədən uzaq olurlar və tamam başqa prinsipləri rəhbər tuturlar. Məsələn, son vaxtlara qədər qadınların əksəriyyəti hündür, nazik daban ayaqqabılar geyirdilər. Hər bir təbibə aydındır ki, bu cür ayaqqabılarda gəzmək olmaz, çünki qadınların, cavanların, xüsusilə gələcək anaların sağlamlığına zərərliyə. Bu hamilə qadınların sağlamlığına və onların həyata gətirəcək nəsle mənfi təsir göstərir.

Belə bir halda bu qeyri fizioloji modaya qarşı həkimlər gərək bir səsə sıxışlar

edəydilər, öz etirazlarını bildirməli idilər. Lakin bu baş vermədi. Hətta belə ayaqqabılar həkim qadınların da ayağını bəzəyirdi. Ona görə də bu ətrafdakılar üçün bəyənilmiş bir amil kimi təsir göstərdi.

Belə misallardan çoxlu göstərmək olar.

Hər bir təbibə məlumdur ki, insanın sağlamlığına onun bioloji xüsusiyyətlərindən başqa həmçinin xarici mühit şəraiti faktorlarının da böyük təsiri var. Lakin ətraf mühitin sağlamlaşdırılması, qorunması üçün tibb işçiləri hələ çox iş görməlidirlər.

Biz bakılılar şəhərimizin mərkəzində təşkil olunub, fəaliyyət göstərən “Sağlamlıq zonası” ilə fəxr etməyə bilmərik. Burada təbiətin bizə bəxş etdiyi dəniz, dənizkənarı gözəl, çox böyük sahə yaşıllığa qərqli olmuş bulvardan hər bir kəs istifadə edir.

Haqlı olaraq bura “sağlamlıq nalı” adlandırılır. Eyni zamanda bir sıra müəssisələrin,

fabrik-zavodların cinayətkar rəhbərlərinin, soyuqqanlı, məsuliyyətsiz və ictimai vəzi-fəsini zəif yerinə yetirən həkimlərin ucba-tından tullantıların atılması nəticəsində at-mosfer zəhərlənir və dəniz çirkləndirilir.

Bunlarla bərabər qeyd etmək lazımdır ki, həkimlərin ictimai fəaliyyətinin azalmasın-da bizim nəşriyyatın da təqsiri var. Bir çox jurnalistlər, qəzet, jurnal səhifələrindən hə-kimlərin fəaliyyətinin ancaq bir tərəfini - xəstəyə diqqətli münasibətini və yüksək ix-tisaslı tibb yardımının edilməsi haqqında məqalə və oçerklər yazırlar. Əlbəttə, bu sa-həni də yaddan çıxarmaq olmaz. Elə bu sa-hə yaxşı işıqlandırılır.

Bəs ictimai iş görən həkim? Öz otağın-dan kənardə onun göstərdiyi fəaliyyət haq-qında hanı məqalə? Həkimin profilaktik məqsədlə apardığı iş hanı, nə üçün onun haqqında yazmırlar? Axı təbiətin əsasını təşkil edən profilaktik tədbirlərdir. Bu haq-

da çox az məqaləyə rast gəlmək olar. Çox əfsus ki, həkim otağından kənardə aparılan iş kölgədə qalır. Elə bu fəaliyyət xəstəliklə-rin başlanmasının və yayılmasının qarşısını alır, minlərlə insanın sağlamlığını qoruyur, həkimin cəmiyyətdə hörmətini yüksək pillələərə qaldırır.

Ölkə, cəmiyyət nə qədər inkişaf etmiş olursa, onun insanları da, mənəvi cəhəti də, humanistliyi də yüksək olur, eyni zamanda həkimin mənəviyyəti də, insanpərvərliyi də diqqəti cəlb edir.

Tibb jurnallarından vaxtaşırı tibb etikası-na aid xüsusi məqalələr, mühazirələr çap olunur. Bu, tamamilə qanunauyğundur. Hal-hazırda konkret mənəvi məsələlərə aid zəh-mətkeşlərin, əhalinin marağı artıb, ixtisas (sənət) etikasına dair yeni kodekslər tərtib olunmalıdır.

Həkimin gündəlik zəhməti onu əhatə edən insanlarla, birinci növbədə xəstələrlə

davranış qaydalarını və formasını bilməyi tələb edir.

Həkimin fəaliyyətinin əsasını xəstənin həkimə inamı, onların arasında sıx əlaqənin yaranması, bir-birini yaxşı başa düşməsi təşkil edir. Həkim çox səbrli olmalıdır. O, xəstənin daxili aləminə girib, onu başa düşməsi üçün “Şəhrizadın“ uzun-uzadı nağılını dinləməyi bacarmalıdır. İnsanın və xüsusilə xəstənin daxili aləmi də onun orqanizmi kimi mürəkkəbdir.

Xəstəyə düzgün münasibət onun sənətinin əsas mahiyyətlərindəndir. Bəzən həkim xəstəyə yardım göstərərkən (bu, həm mənim, həm də həmkarlarımın təcrübəsində olub) xəstəliyin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, həkim xəstənin və onun qohumlarının yersiz məzəmmətlərini, acı sözlərini, hətta hədələrini dinləməyə məcbur olur. Başqa sənət sahibi olanlar bundan inciyərək təhqir edəndən imtina edərdi, üstünə qışqı-

rib onu qovardı. Lakin həkim belə hərəkəti özünə rəva bilmir, özünün təhqir olunmuş hissiyyatını və həyəcanını büruzə verməyə ixtiyarı yoxdur.

Bir hadisədən misal gətirim. Xəstəxanalardan birinə daxil olmuş xəstə gecənin yarısı evə getmək istəyir. Xadimə onu buraxmır. Xəstə dava salır, hay-küy edir, nalayiq sözlər deyir. Səs-küyə, bu şöbədə müalicə olunan başqa xəstələr oyanırlar. Xəstə heç cürə yola gəlmir. Əfsus ki, tərslikdən növbətçi həkimi başqa şöbəyə çağırmışdılar. Xəstə pəncərədən qaçmağa cəhd edirdi. Bu zaman sağalmaqda olan iki kişi xəstəni zorla dayandıraraq, çarpayıya bağlayırlar. Qaçıb gəlmiş həkim gecə davakarına necə lazımdır köməklik etdi. Bu zaman xəstənin acı sözlərini, öz ünvanına olan söyüşləri səbr və təmkinlə dinləyərək, xəfifcə gülümsəyərək onu sakitləşdirir və yola gətirirdi. Sonra xəstəni çarpayı-

ya sarıyan o iki “qəhrəmanı” dəhlizdə başa saldı ki, bu dava, həyəcan xəstəliklə əlaqədardır, ona görə də insan ilə belə kobud rəftar etmək olmazdı. Heç nə başa düşməyən “qəhrəmanlar” inciyərək öz palatalarına qayıtdılar.

Həkim xəstənin mənafeyini hər şeydən üstün tutmalıdır, öz iş gününün qurtarmasına baxmayaraq, o, xəstəxanada qalaraq xəstəsinə yardım edir, hətta onun çarpayısı yanında bir neçə sutka müddətində qalır, bunun cavabı isə xəstənin təşəkkür gülümsəmələri olur.

Həkim xeyirxah olmalıdır. Həkimin ürək-açıqlığı xəstə və onun qohumları arasında mənəvi ünsiyyətin yaranmasında ən yaxşı vasitədir. Həkimin fəaliyyətində formalizm (xəstə mənim sahəmdən deyil, mən məşğulam, başqa vaxt gəlin və s.) olmamalıdır.

Eyni zamanda aparılan müalicənin müvəffəqiyyəti həkim ilə xəstə arasında əmə-

lə gəlmiş mənəvi kontaktdan, xəstənin özünün və qohumlarının həkimə münasibətindən çox asılıdır. Ona görə də XIII əsrdə yaşamış suriyalı həkim Əbül Fərədis xəstəyə müraciət edəndə deyirdi ki, “Biz üçük - sən, xəstəlik və mən. Əgər sən xəstəlik ilə birləşsən siz ikiləşəcəksiniz mən tək qalacağam, o zaman siz mənə qalib gələcəksiniz. Əgər sən mənimlə olsan onda biz ikiləşərik, xəstəlik tək qalar - biz birlikdə xəstəliyə qalib gələrik”.

Həkimlik fəaliyyətinin xüsusiyyəti xəstə ilə həkim arasında həqiqi hörmət, həkimin xəstənin əziyyətini yüngülləşdirmək üzərində qurulmalıdır. Bunun nəticəsində tibb işçilərinin müəyyən hüquqi və ixtisas borcu var. Həkimin əsas borcu xəstəyə imkan dairəsində nə varsa hamısını edib onu sağaltmalıdır.

Respublikamızda təcili yardım geniş yayılmışdır. O, hər rayonda təşkil olunduğu

üçün həkim həm xəstəyə vaxtında yardım göstərir, həm də xəstənin diaqnozunun vaxtında müəyyənləşdirilməsi üçün şərait yaradır.

Təcili tibbi yardım göstərmək məsələsi xəstənin və onun qohumlarının onun zəruriliyinin qiymətləndirilməsi ilə əlaqədardır. Bəzən əsassız olaraq xəstənin yalançı hissiyatı ucbatından qohumları təcili yardım çağırırlar. Təcili yardımı nəinki əsassız, hətta acığa görə çağırırlar. Məsələn, Bakı təcili tibbi yardım stansiyası ildə üç yüzə qədər yalançı çağırış alır. Ona görə də təcili yardım ehtiyacı olan həqiqi xəstələrin çağırışına çatmağa çətinlik çəkirlər.

Bəzi hallarda sərxoş insanlar “zarafat edərək keyfini açmaq” məqsədi ilə dostunu ruhi xəstə adlandıraraq təcili tibbi yardım avtomobilini çağırtdırır. Əlbəttə, belə yaramaz hərəkət sahibinin nəinki danlamaq, cərimə edib, hətta xuliqan kimi cəzalandırmaq lazımdır.

Deyirlər ki, həkim maddi zənginlik yaratmır. Burda bir balaca yanlışlıq var. Həkim yüksək maddi və mənəvi zənginlik yaradır. O, cəmiyyətin zəhmətkeşlərinin, yaradıcılarının, mübarizlərinin, döyüşçülərinin sağlamlığını qoruyur, bərpa edir.

İnsan xəstələnib yorğan-döşəyə düşəndə həkim ona gəlir mənəvi kimi baxmamalıdır. Bundan biabırçı halı ağıla gətirmək olmaz. Biz bununla barışa bilmərik.

Əgər belə bir sualı götürsək, həkimin fəal həyat mövqeyi hansı bünövrə üzərində qurulub, cavab çox qısa olar: xəstəyə münasibət! Ancaq həqiqi həkim odur ki, o, xəstənin əzabını öz şəxsi əzabı kimi qəbul etsin; sağalmış, dirilmiş insanın gülər üzü, şadlığı həkim üçün ən böyük mükafat, şərəfdir. Ona görə də həkimin insanla hər söhbəti, onu qəbul etməsi həm xəstə, həm də cəmiyyət qarşısında böyük mənəvi məsuliyyətdir. Başlıcası isə onun öz vicdanı qarşısında olan məsuliyyətdir.

Vicdan - bizim əsas hakimimizdir. Ağır dəqiqədə və sevinc saatında təkbətək olanda soruşur: ağ xalat geyinməyə sənənin mənəvi hüququn varmı? İllər keçdikdən sonra sənənin əllərin əzab çəkən insana tək biliyini deyil, narahat fikirlərini, yanan ürəyini çatdırıb bilibmi? Bu, düzünü desək, şəxsi vicdan qarşısında ciddi mühakimədən çıxmaq, böyük xoşbəxtlikdir.

Həqiqi həkim xəstə ilə bahəm əzab çəkir, çünki xəstənin ağrısı, acısı onun şəxsi ağrısıdır. Sağlamlığını itirmiş insan yenidən onu tapırsa, deməli, həkim də yenidən həyata qayıdır. Bu da, bizim insanpərvər sənətimizin mənəvi əsasıdır. N. A. Semaşko belə yazmışdır: “Həkimlik sənətindən xeyirxah sənət yoxdur: xəstə nəinki sağlamlığı, hətta bütün həyatı ilə sizə arxayın olur”.

Bütün sənətlər yaxşıdır, lakin insanlara ən yaxını həkimlik sənətidir.

M. A. Kasirskinin müdrik anlayışına görə: “Gənc həkim həyatda əsasən iki - müvəffəq və qeyri-müvəffəq imtahan verir“. Birinci - özündən razılıq, ikinci isə ruh düşgünlüyü təhlükəlidir. Bu imtahanların qarşısında durmaq, öhdəsindən gəlmək həkimin insani şəxsiyyətindən, mənəvi-etik tərbiyəsinin miqyasından asılıdır. Bu deyilənlərə əlavə etmək olar ki, tək gənc həkimlər belə imtahandan keçmirlər. Həyat, hətta təcrübəli, mənəviyyatı davamlı olanları da daima imtahan edir. Bu imtahan hər gün, hər saat olur. Bu imtahandan müvəffəq çıxmaq üçün gərək yüksək və möhkəm daxili mənəviyyətə, dərin və hərtərəfli biliyə, qüvvəli xasiyyətə və insanı böyük ürəklə sevməyə qadir olasan.

Həkim etikasının elementar qaydalarını tapdalayanda müəyyən “ötroqenniye“ adlanan xəstəlik başlaya bilər. Bu çox vaxt yüksək hissiyyəti olan insanlarda baş verir. Bu-

nun səbəbi odur ki, həkim xəstəliyin nəticəsi haqqında lazım olmayan izahatlar verir, xəstə bilir ki, bu diaqnozla onların “axırı yaxşı qurtarmır“. Yatrogen xəstəlik əsas xəstəliyin üzərinə əlavə olaraq ümumi vəziyyəti ağırlaşdıran yeni patoloji simptomların inkişaf etməsinə və ümumi vəziyyətin ağırlaşmasına səbəb olur. Belə bir hadisə məlumdur ki, onda stenokardiya var. Bir neçə gündən sonra xəstə ağır vəziyyətdə xəstəxanaya düşür. Bir neçə gündən sonra aydınlaşıb ki, ona elə gəlib ki, köksündə həqiqətən əqrəb oturub.

Həkimin ehtiyatsızlıqla söylədiyi fikir xəstəyə olduqca zərərli təsir göstərir. Elə bu, bizim fikrimizcə, tamamilə “yatrogen“ termininə uyğun həkimin fikirləşmədən, ehtiyatsızlıqla söylədiyi sözün insana zərərli təsiridir.

Təsadüfi deyil ki, 40 əsr öncə İran həkimləri söyləyirdi ki, üç müalicə üsulundan

biri olan söz, onlardan hazırlanmış dərmanlar və bıçaq ilə bir cərgədənir.

XIX əsrdə yaşamış məşhur rus klinisisti M. Y. Mudrov elan etmişdi ki, “Elə ruhi dərmanlar var ki, psixologiyadan və əksərən müdrik elmdən götürülüb bütün bədəni müalicə edir. Söz ustalığı ilə qəmginə təsəlli verərsən, insanın hirsini yumşaldarsan, səbrsizi sakitləşdirərsən, qudurmuşu dayandırarsan, həyasızı qorxuzarsan, fağırı cəsarətli edərsən, gizli söz saxlayanın ürəyini açarsan, özündən çıxanı xeyirxah edərsən. Söz ustalığı ilə insanlara xəstəliyə qalib gəlmək üçün onların iradəsini, ruhunu möhkəmləndirici, ümidini artırıcı xəbərlər verirsiniz.

Lakin müalicə prosesi əsasında sözün mahiyyəti empirik xarakter daşıyır. Məşhur alim M. P. Pavlov sözün mahiyyətini çox yaxşı əsaslandırıb.

“İnsan üçün söz real qıcıqdır, özü də bu elə hərtərəfli, böyük həcmdir ki, heç bir ay-

rı qıcıq ilə müqayisə olunmaz... Yetkin adamların həyatı boyu bütün daxili və xarici qıcıqlar beyinin böyük yarımkürələrinə gələn qıcıqlar ilə əlaqəlidir. Söz də adi qıcıqlar kimi orqanizmdə reaksiya əmələ gətirir.“

Biz hamımız öz şəxsi təcrübəmizdən yaxşı bilirik, xəstə həkimin hər sözünü aqgözlüklə dinləyir. Eyni zamanda bunu da bilirik ki, xəstənin yanında tibbi termin işlədilməsi onun əhvalının pozulmasına səbəb ola bilər. Həkimin ehtiyatsız söylədiyi söz xəstəliyə gətirib çıxara bilər. Tibb işçisinin mə-nəviyyəti ondan ibarətdir ki, o, xəstəni müayinə edib xəstəliyin mahiyyətini, rejim qaydasını ona başa salıb müalicəni təyin etsin. Bunu isə hörmətlə, ehtiyatla, mehribanlıqla, xəstəni narahat etmədən, hər sözü fikirləşə-fikirləşə, götür-qoy etdikdən sonra etməlidir. Ağır, müalicəsi çətin olan xəstəyə yalan söz kömək etmir, inandırıcı və əhvalını yax-

şılaşdıran sözlərlə onun fikirlərini və hissiyatını sabahkı günə yönəltmək lazımdır.

Çox yayılmış “Həkim qeydləri“ broşurasında Veraseyev boynuna belə alır: “Əvvəllər mən elə sadələvh və düzünəqulu idim ki, xəstə məndən inadkarlıqla tələb edəndə düzünü söyləyirdim. Ancaq illər keçdikcə tədricən başa düşdüm ki, həqiqətən xəstə doğrunu bilmək üçün çalışır inandırın ki, ölümdən qorxmur. Bu, o deməkdir: “Əgər ümid yoxdursa, yalanı elə de ki, mən inanım“.

Şübhəsiz, həkimin işi mürəkkəb, təzadlı, son dərəcə tələbli, məsuliyyətlidir. Bizim sənətimiz belədir ki, yüksək keyfiyyətli müalicə əldə etmək üçün həkim öz xeyirxah işinə həmişə vicdan və məsuliyyətlə yanaşmalıdır, ayrı cürə yanaşmaq aqlasığmazdır. Mənim zənnimcə xəstəyə tez, düzgün diaqnoz qoymaq şübhəsiz çox qiymətli-dir. Lakin bu, əsas şərt deyil. Əsas məsələ

xəstəni dinləməkdən, onu ürək ilə başa düşməkdən, hərtərəfli kömək etməkdən ibarətdir. Ancaq bundan sonra həkimin mövqeyi möhkəmlənir, çoxlu fiziki və mənəvi qüvvə sərf edərək xəstəlik ilə mübarizə aparır və insanın həyata qayıtmasına müvəffəq olur.

Məgər nəsildən-nəslə həkimlərin içdiyi “Hippokrat andı”nın yüksək insanpərvər mənası da bunda deyilmi? Xəstəlik fiziki cəhətdən nə qədər mürəkkəbdirsə, xəstənin ruhi aləmi də o qədər də incə, nazik olur. Kömək etmək və onu qala kimi möhkəmlətmək üçün həkim, ürəyinin atəşini və öz gücünü əsirgəməməlidir.

Sənətimizin mənəviliyi, əgər həqiqətən mənəvidirsə, həkimin sərf etdiyi səyi deyil, bu səyin nəticəsini obyektiv qiymətləndirməyə köməklik edir. Əgər bunlara etik ölçülərlə yanaşsaq o zaman həkimlik fəaliyyətinə verilən kinayəli (ironiçeskoe) və hətta mənfi qiyməti aradan qaldırmış (preodolet) olarıq.

Onun başqa göstəricisi - həkimin xarici görünüşüdür. Həkimin qəmgin, qaş-qabaqlı, üzgün sifəti xəstəni də ruhdan salır. Xəstə dərdinə şərik olanı gözlədiyi halda ürək sıxıntısı, gülər üz, xoşhallıq gözlədiyi halda tələsgənlik, onun halını başa düşmək əvəzinə əsnəməklə qarşılaşır. Nəticədə xəstənin psixoloji vəziyyətinə böyük zərbə olur.

Tibb kollektivində və ümumiyyətlə hər bir əmək kollektivində olan əxlaqi-mənəvi tərbiyənin, tibb işçilərinin bir-birinə xoş münasibətin olmasının da əhəmiyyəti az deyil. Görün “xeyirxahlıq”, “xoşhallıq”, “səmimilik”, “xoşsifətlik”, “vicdanlılıq”, “ürəkkaçıqlığı”, “gülərüzülük” kimi anlayışın nə qədər gözəl, dərin mənası var. Əgər tibb kollektivində, cəmiyyətində bunlar yoxsa və ya zəif təzahür olursa xəstənin vəziyyəti pisləşir. Çox əfsus ki, hələ də həkimlər arasında bəzən özü haqqında yüksək fikirli olanlara, həmkarına hörmətsiz münasibət

bəsləyənlərə rast gəlinir. Belə tibbi əmək kollektivlərində mənəvi-əxlaqi tərbiyəni yaxşılaşdırmaq zəruridir.

Hər bir zəhmətkeşin sağlamlığı, başqa faktorlarla yanaşı, ilk növbədə o, bilavasitə çalışdığı kollektivdə olan insani münasibətlərdən asılıdır. Əlbəttə, sağlam mühit olması üçün texniki təhlükəsizlik və zəhməti qoruyan başqa qaydalara dəqiq riayət olunmalıdır, bundan əlavə həmin kollektivdə bütün vəzifələrdə çalışanların (fəhlə və qeyri-fəhlə) davranışından, kollektivdə olan psixoloji iqlimdən çox şey asılıdır. Bunlar hamısı əsasən müdiriyyətin mənəvi səviyyəsindən, elementar etika mədəniyyətindən və təşkilatda əxlaqi tərbiyə işlərinin düzgün təşkil edilməsindən asılıdır.

Bizdə çox vaxt belə hadisələrə rast gəlinir, zəhmətkeş kollektivdə iqlim son dərəcə "qəzəbli", həkimlər isə kənarda dayanıb. Belə vəziyyətdə həkim irəli durmalı, nəinki məsləhət verməli, eyni zamanda kollektivin

həyəcanının aradan qaldırılması və onun artmasının qarşısını almaq üçün konkret tədbirlər görməlidir.

Bu sahədə həkim məsuliyyəti problemi hələ həll olunmamış qalıb, bu isə bizim fikrimizcə vacib məsələdir.

Moskva şəhərində böyük sosial-psixoloji müayinə aparılıb. Bir sıra idarə və müəssisələrdə aşkar olunub ki, iş vaxtının 15% müxtəlif kollektivlərə və konfliktdən sonra yaranan narahatçılığa sərf olunur. İnsanın əhval-ruhiyyəsini pozmaq və onun bütün günü müvazinətdən çıxarmaq üçün bir neçə saniyə kifayətdir.

İnsanın əhval-ruhiyyəsinin dəyişilməsi tək istehsalata ziyan ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda cəmiyyətə, başqa adamlara, xüsusilə ailə münasibətinə mənfi təsir göstərərək insanların tərbiyəsini pozur.

Ona görə də cəsarətlə demək olar ki, kollektivdə olan psixoloji iqlim, sağlam

mühit həkim fəaliyyəti üçün çox mühümdür. Bu haqda bizim üçün düşünməyə dəyər.

Demək olmaz ki, həkim səhvlərini tamamilə aradan qaldırmaq mümkündür. Lakin hər konkret hadisə zamanı görünür məlum obyektiv və qeyri-obyektiv şəraitdə bu səhvdən qaçmaq olar. Elə bir həkim tapılmaz ki, o, vicdan təmizliyi ilə desin ki, həkimlik fəaliyyəti zamanı heç bir səhv etməmişdir. Səhv buraxandan sonra onu gizlətmək olmaz. Ancaq mənəvi cəhətdən zəif, boşboğaz adamlar öz səhvlərini boyunlarına almağa qorxurlar. Səhvini etiraf etmək o deməkdir ki, həkim özündə güc tapıb əzab içərisində əziyyət çəkən xəstələrə tezliklə və qətiyyətlə kömək etməyə, öz səhvini düzəltməyə can atır.

Ən təhlükəlisi və dəhşətlisi odur ki, əyninə ağ xalat geymiş həkim laqeyd olsun. Həkim insanlardan özünü ayırmamalı, özünü sevən, laqeyd insan olmamalıdır. Bunun

əksini Tolstoy qəlb əclaflığı adlandırır. Laqeydsizliklə mübarizənin iki cəhəti var. Söhbət birinci ondan gedir ki, insan özünün ən qiymətli olan həyatını etibar etdiyi laqeyd həkimə qarşı mübarizə, ikincisi isə vətəndaş olan həkimin qəlbindən, davranışından laqeydliyi, mənfiliyi, amoral əlamətləri çıxartmaq.

Təbiblərin zəhmətkeş kollektivi - həkimlərin tərbiyəçisi, onların mənəviliyini - mətinliyini - iradəliliyini aşılaman yeridir. Burada həkim işləmək öyrənir, mənəviyyatını, sənətini, biliyini zənginləşdirir, sağlamlığını itirmiş insanları həyata qaytarmaq üçün öz sağlamlığını belə əsirgəməməyi tərbiyə alır. Bir sözlə, yüksək mənəvi keyfiyyətləri öyrədir. Elə ona görə də hər tibb işçisinin mənəvi paklığa səhiyyədə mənəvi-psixoloji iqlimi, mənəvi-əxlaqi (nравственны) potensialını təşkil edir (предопределяет).

Böyük iftixar hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, biz mənəviyyatın təzahürü olan sayılı səhiyyə kollektivlərindən, vətəndaşlarımızın sağlamlığının keşiyində duran çoxminli səhiyyə işçiləri ordusundan danışıq. Eyni zamanda böyük təəssüf hissi, ürək ağrısı ilə demək olar ki, hələ də özünü mənəviyyatsız hərəkətləri və əməlləri ilə bizim şərəfli və özünəməxsus hörmətli sənətimizə xələl gətirən həkimlərə rast gəlinir.

Mənəvi tərbiyəni yaxşılaşdırmaq üçün meydana çıxan ən xırda maneələri belə tezliklə aradan qaldıraraq sağlamlıq keşiyində duran əmək kollektivlərinin həyatından onları rədd etmək lazımdır. Həkim hansı cəmiyyətdə, hansı ölkədə yaşayırsa, o, “Hippokrat andı”na sadıq qalmalıdır. Qanunauyğun olaraq “Hippokrat andı” həkimlərin həyatında və iş fəaliyyətində ali qanuna çevrilib.

Mən həmişə böyük bir həyəcan ilə, bizim zəhmətimizin amalı olan, “Hippokrat andı”nı təkrar edirəm:

- Yüksək həkim adı olaraq, həkimlik fəaliyyətinə başlamaqla təntənəli surətdə and içirəm;

- bütün bilik və gücümü insanın sağlamlığının qorunmasına və yaxşılaşmasına, müalicə etməyə və xəstəliklərinin qarşısını almağa, cəmiyyətin xeyrinə harada olarsa, orada ləyaqətlə, vicdanla çalışacağam;

- tibbi yardım göstərmək üçün hər zaman hazır olacağam, xəstə insanlara qarşı diqqətli, qayğıkeş olacağam, həkim sirrini qoruyacağam;

- daima öz tibbi biliklərimi təkmilləşdirərək, həkimlik məharətimi artıraraq tibb elmini və təcrübəsini inkişaf etdirəcəyəm;

- xəstənin mənafeyi tələb edəndə sənət yoldaşlarıma məsləhət üçün müraciət edəcəyəm və özüm də yoldaşlarıma həmişə

məsləhətim və köməkliyim ilə hazır olacağam;

- vətən təbabətinin xeyirxah ənənəsini qoruyub inkişaf etdirəcəyəm, həmişə həkimin yüksək adını yadımda saxlayaraq, xalqın qarşısında məsuliyyət daşıyacağam.

Bu anda bütün həyatım boyu sadıq qalacağam.

MÜNDƏRİCAT

Qüdrətli alimin dəyərli əsəri	3
Həkim, cəmiyyət, xəstə, mənəviyyat və fəal həyat mövqeyi (ön söz əvəzi).....	7
Fədakar insanlar günəş kimi lazımdır.....	20
Həkim - məğrur addır.....	52
Yer Kürəsində Siz böyük insanlarsınız	76

ƏLİYEVƏ ZƏRİFƏ ƏZİZ QIZI

YÜKSƏK ƏQİDƏ

(Həkimlik etikası, həkimin ürəyinin və fikirlərinin paklığı)

Çapa imzalanmışdır 11.04.2003. Kağız formatı 60x90 1/32.
Şerti çap vərəqi 3,25. Uçot nəşr vərəqi 2,67. Tirajı 2000.
Sifariş 1361. Müqavilə qiyməti ilə.

“Azərbaycan” nəşriyyatının mətbəəsində çap edilmişdir.
370073 Bakı, Mətbuat prospekti, 529-cu məhəllə.

Dünya şöhrətli oftalmoloq, akademik Zərifə xanım Əliyevanın "Yüksək əqidə" kitabında başlanğıcını əsrlərin dərinliklərindən götürən həkimlik sənətinin mahiyyətindən, yüksək mənəvi-əxlaqi xüsusiyyətlərindən, sirli-sehrli möcüzələrindən söhbət açılır.

80 illiyini bu günlərdə qeyd etdiyimiz akademik, unudulmaz Zərifə xanım Əliyevanın bu kitabında toplanmış maraqlı materiallar uzun illər respublikamızın geniş auditoriyalarında, müxtəlif regionlarında, zəhmətkeş kollektivlər qarşısında oxunan mühazirələrin toplusudur.

İnanırıq ki, "Yüksək əqidə" kitabını oxucularımız böyük maraqla qarşılayacaqlar.

